

JÖNKÖPING UNIVERSITY

*School of Education and
Communication*

Att göra islam

En kritisk diskursanalys om islams framställning i svenska uppslagsverk

KURS: *Religionsvetenskap för ämneslärare, 61-90 hp*

PROGRAM: *Ämneslärarprogrammet med inriktning historia & religion*

FÖRFATTARE: *Anton Esbjörnsson*

EXAMINATOR: *David Gudmundsson*

TERMIN: *VT18*

Abstract

Anton Esbjörnsson

Att göra islam

En kritisk diskursanalys om islams framställning i uppslagsverk genom tiden

Antal sidor: 45

Under många år har islam som religion varit ett omdiskuterat ämne i Sverige. Det finns många faktorer som påverkar hur vi uppfattar religionen i sin helhet. Beroende på vilket samhälle eller tid vi lever i så kommer uppfattningen att variera och diskurserna kommer att förändras genom detta. Tidigare forskning har visat att islam ofta framställs utifrån stereotypiska föreställningar där utövarna ses som annorlunda och en tro att det finns en rätt form av islam. Syftet med föreliggande studie är att se vilken framställning av islam i uppslagsverk som är dominerande genom tiden och se hur språket förändras eller förblir detsamma beroende på under vilken tid som uppslagsverket var författat. Detta gör att en kritisk diskursanalys utgör metoden för hur jag tolkar framställningen av islam i fem uppslagsverk. Den teoretiska ansatsen består av en postkolonial teori utifrån Saids beskrivning av orientalism tillsammans ett socialkonstruktionistiskt angreppssätt och Otterbecks undersökning av diskursers förändring över tid.

Resultatet visade att den orientalistiska framställningen var genomgående framförallt i de äldre uppslagsverken där religionen framställs som sträng, fatalistisk, stereotypisk och oföränderlig och som ett typiskt österländskt fenomen utan koppling till väst. De senare verken har kvar en viss stereotypisk framställning men med en nedtonad orientalistisk diskurs. Jämställdhets och mångkultursdiskurser var två delar som var utmärkande för de senare verken men som hade en nedtonad roll i de tidiga verken. I övrigt var det tydligt att de senare verken fokuserade mer på kulturen och lärorna i islam och de tidiga verken var centrerade till den historiska och teologiska utvecklingen.

Sökord: Religion, Islam, orientalism, uppslagsverk, diskurs

Keywords: Religion, Islam, orientalism, encyclopedia, discourse

Innehållsförteckning

1. Inledning	I
1.1 Syfte	2
1.2 Frågeställningar	2
1.3 Metod	3
1.4 Material	5
1.5 Bakgrund	5
1.6 Tidigare forskning	6
1.7 Teoretisk utgångspunkt	11
1.7.1 Diskursanalys som ett socialkonstruktionistiskt angreppssätt	11
1.7.2 Diskursers förändring	11
1.7.3 Postkolonial teori	12
1.7.4 Orientalismen som diskurs	13
2. Resultat	15
2.1 Nordisk familjebok band sju (1884)	15
2.1.1 Historisk beskrivning	15
2.1.2 Teologi	16
2.1.3 Kulten	17
2.1.3 Islams utbredning	18
2.2 Nordisk familjebok, Uggleupplagan band tolv (1910)	19
2.2.1 Historisk beskrivning	19
2.2.2 Teologi	20
2.2.3 Kulten	22
2.2.4 Islams utbredning	23
2.3 Svensk uppslagsbok band 14 (1950)	23
2.3.1 Historisk beskrivning	23
2.3.2 Teologi	25
2.3.3 Kulten	26
2.3.4 Islams utbredning	26
2.4 Bra böckers lexikon 1994	27
2.4.1 Historisk beskrivning	27
2.4.2 Teologi	27
2.4.3 Kulten	28
2.4.4 Islams utbredning	30
2.4.5 Övriga beskrivningar	30
2.5 Nationalencyklopedin tryckt 1992, hämtad 2018	30
2.5.1 Historisk beskrivning	30
2.5.2 Teologi	32

2.5.3 Kulten.....	34
2.5.4 Islams utbredning.....	35
2.5.5 Övriga beskrivningar.....	35
3. Analys	37
3.1 Vilka diskurser är utmärkande för de olika uppslagsverken och hur har de ändrats över tid?.....	37
4. Slutdiskussion.....	45
5. Käll- och litteraturförteckning	47
5.1 Källor	47
5.2 Litteratur.....	47

1. Inledning

Det finns få ämnen som väcker lika mycket känslor som religion gör. I dagens mångkulturella samhälle stöter vi ständigt på olika uppfattningar och tankar om religioner genom den information vi får till oss genom medier, sökmotorer på internet och från experter på ämnet. Men var fick man information ifrån innan internet fanns då det inte var lika lättillgängligt? Ett sätt var genom att titta i uppslagsverk. Där experter på ämnet ska förmedla en bild som medvetet eller omedvetet påverkas av olika faktorer såsom tid eller geografisk plats samt andra faktorer som kan påverka vilket förhållningssätt de har till ämnet. Det kan handla om vilken geografisk plats de befinner sig på, vilken tid de lever i med mera. Det är den texten som skrivs som skapar bilden av ämnet. Texten tror jag leder till en allmän uppfattning och påverkar vilken attityd befolkningen har till ett visst ämne. Beskrivs något som annorlunda eller avvikande påverkar det säkerligen den allmänna synen och en föreställning föds därmed, oavsett om den är sann eller inte.

Min utgångspunkt är att undersöka hur islam har framställts i uppslagsverk genom tiden och se vilka likheter respektive skillnader som finns i framställningen. Jag ska dessutom se om framställningen har förändrats över tid genom att undersöka vilka diskurser som är representerade.

Islam är ett begrepp som genom tiden har fått en bild likt bilden av hela Orienten som något irrationellt, fördärvat eller barnsligt och framförallt något annorlunda. Medan bilden av européen varit det motsatta; rationell, mogen och något normalt. Orientalen beskrivs då som något som är detsamma överallt oberoende av geografisk plats.¹ På liknande sätt framställs islam utifrån stereotypiska och generaliserande bilder av religionen. I min uppsats ska jag inte utgå från om beskrivningen av islam i uppslagsverken är korrekt eller inte, då hade även jag varit generaliserande och stereotypisk i och med det angreppssättet. Det jag vill göra är att se vilken framställning som blir ställföreträdande för begreppet islam likt Edward Said gör i sin analys om orientalismen i sin helhet.² Detta tror jag leder till en identitet som vi tillskriver islam och dess utövare som antingen bekräftar eller dementerar bilden som de själva har av sin religion. Med detta sagt är uppsatsen ingen

¹ Said, Edward W., *Orientalism*, Ordfront, Stockholm, 1993, s.40,42

² Said, Edward W. (1993), s. 23

allmän redogörelse för alla Sveriges uppslagsverk men den ger läsarna en inblick i framställningen som görs i de uppslagsverken som jag valt att bearbeta.

1.1 Syfte

Syftet med undersökningen är att se hur islam som begrepp har framställts i uppslagsverk. Vilka föreställningar finns om islam i de olika uppslagsverken? Vilka skillnader respektive likheter finns det i framställningen? Dessutom kommer eventuella förändringar av framställningen över tid att beskrivas genom att undersöka vilka diskurser som är centrala i de olika verken.

1.2 Frågeställningar

- Hur framställs islam i uppslagsverken?
- Vilka likheter respektive skillnader finns det i framställningen av islam i uppslagsverken?
- Vilka diskurser är utmärkande för de olika uppslagsverken och har dessa ändrats över tid?

1.3 Metod

Uppslagsverken kommer att bearbetas utifrån den kvalitativa metoden diskursanalys där jag vill undersöka vilka olika diskurser som är centrala i uppslagsverk om islam. En diskurs kan vara ett komplicerat och oklart begrepp och kan betyda eller användas på olika sätt beroende på sammanhang. Men man kan på ett enkelt sätt beskriva det som: "Ett bestämt sätt att tala om och förstå världen".³ Det handlar då om vissa mönster som till exempel hur språket är strukturerat i och som utgår utifrån olika kategorier, till exempel en politisk diskurs. En viktig del som Winther Jørgensen och Philips tar upp i sin bok är användandet av diskursen som en analysmetod. Metoden och teorin blir i en diskursanalys sammanlänkande och har sin grund i ett socialkonstruktionistiskt angreppssätt som utgår ifrån fyra olika premisser.⁴ Dessa premisser är en del av den teoretiska utgångspunkt som diskuteras i teorikapitlet. Det kommer alltså att handla om tolkningar och förståelse av det som står i uppslagsverken. Diskursanalys handlar även om relationen i språket som idé, struktur och tradition och hur individer kan använda sig av språket på olika sätt. Det kan handla om både ett skriftligt och talat språk men denna undersökning fokuserar på det skriftliga språket.⁵ Jag kommer att utgå ifrån en kritisk diskursanalys där språkets roll är avgörande för att se vilka maktförhållanden som råder och hur diskurser kan hämma individuell handlingsfrihet.⁶ Detta nämner Otterbeck i sin bok *Samtidsislam* där unga muslimer i Malmö och Köpenhamn inte väljer sin egen identitet. Det Otterbeck menar då är att de kan förstå islam som koncept i vissa delar men de äger inte själva islam. Islam ägs av de som har kunskap och är experter på området.⁷ Det blir då både ett maktförhållande samtidigt som det hämmar den egna handlingsfriheten att själva påverka sin tro och religion.

Mats Börjesson och Eva Palmblad nämner i sin bok *Diskursanalys i praktiken*⁸ att så fort språk används är en viss verklighet skapad. Diskurser skapas genom avgränsning och uteslutning vilket gör att det inte går att hävda att det finns någon objektiv verklighet

³ Winther Jørgensen, Marianne & Philips, Louise, *Diskursanalys som teori och metod*, Studentlitteratur, Lund, 2000, s. 7

⁴ Winther Jørgensen, Marianne & Philips, Louise (2000) s. 10-11

⁵ Otterbeck, Jonas, *Diskursanalys. I Människor och makter: En introduktion till religionsvetenskap*, Svensson, Jonas & Arvidsson Stefan, Högskolan i Halmstad, Halmstad, 2008 s. 155

⁶ Bryman, Alan, *Samhällsvetenskapliga metoder*, s. 483-484

⁷ Otterbeck, Jonas, *Samtidsislam: Unga muslimer i Malmö och Köpenhamn*. S. 2010

⁸ Börjesson, Mats & Palmblad Eva, *Diskursanalys i praktiken*, 3. Uppl. Liber, Malmö, 2013

bortom de olika diskurserna som är sann. Språket ska alltså ses som en handling och inte som något färdigt system. Grundfrågan i en diskursanalys är alltså inte att få fram någon allmän sanning som kan tillämpas, analysen inriktar sig snarare på vad som kvalificerar sig som sant under en viss tid och på en viss plats.⁹ Det är detta jag vill se i min undersökning av olika verk över tid.

Tanken med den kvalitativa inriktningen är att den ska grundas i empiriska observationer och betraktelser.¹⁰ Denna metod passar min inriktning då fokus ska ligga i mina observationer av materialet och tolka det som står skrivet. Jag ska alltså utifrån uppslagsverken detaljstudera det som skrivs om begreppet islam och dra slutsatser samt jämföra utifrån den diskursen jag valt att fokusera på. Den tolkande ansatsen kommer ursprungligen från Immanuel Kants uppfattning om att det vi anser oss uppleva som en objektiv verklighet är skapat av våra mentala föreställningar.¹¹ Eftersom författarna till uppslagsverken påverkas av sina egna mentala föreställningar så gör även jag det till viss del. Det handlar alltså till viss del om upplevd erfarenhet men det är just upplevda erfarenheter som är grunden när någon till exempel läser en text i ett uppslagsverk.¹² Detta nämner även Winther Jørgensen & Philips i sina premisser där vi ska vara kritiskt inställda till självklar kunskap eftersom det är en produkt av vårt sätt att kategorisera världen.¹³ Det är den tolkande analysen som gör att empirin kan utveckla en teoretisk ansats eller utvecklas till något helt annat. Diskursanalysen som jag utgår ifrån behöver i undersökningen ha en tydlig teknik och ett visst angreppssätt.¹⁴ Detta gör jag genom en tematisk analys där jag listar rubriker eller till exempel värdeladdade ord som är återkommande och centrala i uppslagsverken.

⁹ Börjesson, Mats & Palmblad Eva. (2013) s. 10-11

¹⁰ Frostling-Henningsson, Maria, *Kvalitativa metoder: introspektion, poesi, netnografi, collage och skuggning*. S.18

¹¹ Frostling-Henningsson, Maria. (2017) s.22

¹² Frostling-Henningsson, Maria. (2017) s. 23

¹³ Winther Jørgensen, Marianne & Philips, Louise. (2000) s. 11

¹⁴ Frostling-Henningsson, Maria. (2017) s. 169-170

1.4 Material

Källmaterialet som uppsatsen består av är uppslagsverk som sträcker sig från 1876-2018. Uppslagsverken är antingen hämtade digitalt från Projekt Runeberg¹⁵ eller i tryckt exemplar. Jag har avgränsat mig till fem olika uppslagsverk som publicerades några decennier efter varandra i tid. Detta för att möjligen se en större skillnad i diskursen över tid. Materialet i uppslagsverken är avgränsade till de delar som relaterar till islam som begrepp. De uppslagsverk som jag valt är allmänna uppslagsverk för sin tid. De är inte heller komprimerade upplagor utan uppslagsverk som är utgivna i flertalet band och som beskriver de olika begreppen mer ingående. Som nämnts tidigare är detta ingen generell redogörelse av framställningen i uppslagsverk i Sverige eftersom jag har behövt att göra ett urval. Men det är en redogörelse för de diskurser som är utmärkande i de uppslagsverk som jag valt. Jag kommer i resultatet lista de olika uppslagsverken för att sedan tematiskt ställa upp vilka framställningar som är framträdande för respektive uppslagsverk.

Jag använder mig av följande uppslagsverk:

- Nordisk familjebok – 1884
- Nordisk familjebok – 1910
- Svensk uppslagsbok – 1950
- Bra böckers lexikon – 1994
- Nationalencyklopedin- hämtad 2018 oförändrad sedan tryckåret 1992

1.5 Bakgrund

Tanken från början var att jag i min bakgrund skulle beskriva de grunder som utgör författandet av ett uppslagsverk men efter en tids sökande kunde jag inte hitta något sådant. Detta blir intressant i sig då det ligger mycket ansvar hos författaren eller förlaget i hur de vill lägga upp texten utifrån vad de medvetet eller omedvetet väljer att lyfta i texten. Det finns därigenom en lucka i forskningen rörande hur uppslagsverk är strukturerade.

¹⁵ Projekt Runeberg, *Nordisk familjebok*, (Hämtad 2018-04-17)

1.6 Tidigare forskning

Det finns inte mycket undersökningar om mitt specifika arbetsområde men det finns en studentuppsats som inte fanns upplagd på Diva som tar upp islam i uppslagsverk på internet. Den tidigare forskningen som jag tar upp här handlar främst om mitt angreppssätt i uppsatsen, antingen den teori eller metod som jag valt eller framställningen av islam i sig. Det rör sig bland annat om avhandlingar om framställningen av islam i offentligt tryck, vetenskapliga artiklar kring islam i läroböcker samt artiklar rörande hur framställningen har sett ut i olika samhällskontexter.

Det första exemplet som jag valt att ta upp är Johan Catos avhandling *När islam blev svenskt*.¹⁶ Catos avhandling inriktar sig på hur islam och muslimer framställs och representeras inom offentlig svensk politik. Framförallt studeras offentligt tryck såsom motioner, statens offentliga utredningar, riksdagsprotokoll och propositioner med mera.¹⁷ Cato använder sig av en diskursanalys med hjälp av Foucaults diskursanalys men även postkolonial teori och Edward Saids teorier om orientalismens diskurser som även jag kommer ta hjälp av. Likt Cato tar även jag hjälp av de fyra premisserna som Winther Jørgensen & Philips benämner som en del av socialkonstruktionismen. Cato är även intresserad av kontinuitet och förändring, vad förändras och vad består i de olika diskurserna över tid?¹⁸

Resultatet i avhandlingen visar att fyra olika diskurser identifierades för hur islam förklaras. Dessa är: integration, jämställdhet, säkerhet och homogenisering. Det han såg med detta var ett antal problematiska aspekter där det handlade om att styra islam och muslimer till att "rätt" värderingar skulle följa utvecklingen av islam i Sverige. Samt att framställningen kring jämställdhet ofta var stereotypisk och utgick från ett hierarkiskt förhållningssätt mellan man och kvinna. Det framkom även en rädsla för radikaliserings inom religionen och muslimer framställdes ofta som en enhetlig grupp utan egentliga skillnader sinsemellan. Sammanfattningsvis ska det alltså vara den rätta formen av islam som ska få utrymme.¹⁹

¹⁶ Cato, Johan, *När islam blev svenskt: föreställningar om islam och muslimer i svensk politik 1975-2010*, Centre for Theology and Religious Studies, Lund University, Diss. Lund : Lunds universitet, 2012

¹⁷ Cato, Johan. (2012) s. 14-17

¹⁸ Cato, Johan. (2012) s. 21,32-33, 43-46

¹⁹ Cato, Johan. (2012) s. 285-292

Jonas Otterbeck har skrivit en vetenskaplig artikel som tar upp islams framställning i läroböcker.²⁰ Även om Otterbeck inte undersöker uppslagsverk är hans undersökning och resultat viktiga för min studie. Han har i sin studie studerat sju läroböcker där delarna om islam har blivit kritiskt granskade. Ett mål med Otterbecks studie är bland annat att se vilka underliggande värderingar som finns som inte är uttryckliga samt avslöja dessa, samtidigt som han vill förklara varför de finns. I hans resultat tar han upp de rubriker som var relevanta i jämförelsen av texterna. Otterbeck redogör bland annat för den generella strukturen av texten, vilka mindre felaktigheter han kunde hitta, tendentiösa fakta och osynliggörandet av andra former av islam. Felen som hittas i texterna finner Otterbeck beror på den stereotypiska framställningen av islam. Till exempel ämnen som fundamentalism, användningen av koranen och vissa blinda fläckar är ämnen som omedvetet presenteras. Förutom detta blir kvinnan ofta osynliggjord i framställningen. Texterna förklarar inte heller företeelser på ett logiskt sett, det blir istället svårt att greppa ämnen som Kaba vilket gör läsarna förvirrade. Den tendentiösa faktan presenterar ofta en religion av hårda regler och bestraffningar, till exempel när det kommer till Sharia. Det blir genom dessa fakta en uppdelning i "vi och dem" där islam framställs som radikaliserad. Många texter osynliggör även olika tolkningar av religionen och ser den som en och samma homogena tro. Detta är något som Otterbeck tar upp som en viktig del att ändra då vilken tolkning som beskrivs inte tas upp. Författarna behöver även ta upp vad som kommer beskrivas och varför just detta har förmedlats. Det är denna diskurs som är framträdande i de läroböcker som Otterbeck tar upp.²¹

En annan artikel som tar upp framställningen av islam och muslimer men även andra religioner är skriven av Susanne Olsson.²² Skillnaden med hennes text är att hon inriktar sig specifikt på vår syn på de andra. Hon nämner bland annat läroböckers starka position i identitetsskapandet där texten kan avgöra hur vi ser på andra och vilken identitet vi tillskriver dem samt vilken identitet vi tillskriver oss själva.

²⁰ Otterbeck, Jonas, *What is reasonable to demand? Islam in swedish textbooks* 2006-08-20. (Hämtad 2018-04-18)

²¹ Otterbeck, Jonas. (2006)

²² Olsson, Susanne, *Our view on the other: issues regarding school textbook*. 2009-10-29. (Hämtad 2018-04-18)

Hon diskuterar även hur läroböcker genom framställningen ska hjälpa oss att förstå de andra. Men hon är frågande till detta då vi inte vet om synen vi har på de andra stämmer överens.

Liksom uppslagsverk behöver läroböcker avgränsa sig i vad de tar upp. De kan inte ta upp allting som finns om ämnet. Men likt ett uppslagsverk representerar läroböcker vad som kan ses som legitim kunskap om samhället menar Olsson. Läroböcker måste även likt ett uppslagsverk analyseras utifrån en kontext för att urvalet ska kunna förstås. Likt Otterbeck diskuterar även Olsson problematiken med en homogen syn på islam. Vems tolkning ska vara företrädande i framställningen? Hon menar även att efter Saids bok *Orientalism* har det funnits en rädsla att vara negativ mot de andra. Olsson tror att detta leder till mer fokus på jämlikheter och goda ting istället för olikheter och dåliga ting hos de andra. Men är det meningen att vi bara ska lyfta de bra sakerna och säga att det dåliga inte är sanna?²³

En annan författare som diskuterar identitetsskapande och förhållandet till den ”andre”. Är Magnus Berg som genom sin bok *Hudud: En essä om populärorientalismens bruksvärde och världsbild* beskriver orientalismen som uttrycks i populärkulturen.²⁴

Mycket av det som Berg lagt märke till är förhållandet mellan mannen och kvinnan. Det finns en kvinnlig orientalism som handlar om kvinnans kamp för självständighet i populärkulturen. Den orientaliska kvinnan sätts då i motsats till den västerländska kvinnan som är fri och självständig medan den orientaliska kvinnan ses som något ont som inte tillåts att vara sig själv.²⁵ Likt flera andra verk gällande orientalismen är begreppet den ”andre” centralt. Berg beskriver det både som det fasansfulla andra och det exotiska andra som är motsatser ur samma kulturella bakgrund. Det finns alltså både en positiv och en negativ bild av orientalen men det är fortfarande karaktärsdrag som skiljer dem från den västerländska människan.²⁶

Jonas Otterbeck vars texter är återkommande i min undersökning har skrivit en artikel där han tar upp framställningen av islam i Sverige. Han vill med sin artikel utmana den monolitiska bilden av islam genom att visa hur diskursen för ämnet avspeglar förändring i

²³ Olsson, Susanne. (2009)

²⁴ Berg, Magnus, *En essä om populärorientalismens bruksvärde och världsbild*, s. 16-17. 1998

²⁵ Berg, Magnus. (1998) s. 89-90

²⁶ Berg, Magnus. (1998) s. 94-100

det sociala, religiösa, ekonomiska och även det politiska i samhället. I artikeln tittar han på hur islam har blivit använt och presenterat över tid. Han undersöker alltså de olika diskurserna inom islam och hur de förändras över tid.²⁷ Likt det jag har som ingång i min undersökning.

Otterbeck tar upp Edward Saids bok *Orientalism* för att använda sig av de diskurser som Said inriktar sig på. Till att börja med beskriver Otterbeck den ontologiska diskursen. Den handlar om ”de andras” olikheter och underlägsenhet. De andra två handlar om politiska och akademiska diskurser. Dessa diskurser kan enligt Otterbeck appliceras på förändringen i Sverige över tid. Till en början på 1800-talet var dock diskursen annorlunda. I och med samarbetet med det osmanska riket fick Sverige kontakt med islam. Detta ledde till en förståelse och ett intresse för religiösa företeelser såsom deras ritualer och teologi. Sverige var då en underlägsen stat som hade intresse för en överlägsen. Grunden för orientalismen i Sverige lades alltså inte i kolonialismen utan i nyfikna besökare som var där för att observera en annan kultur. Denna diskurs ändras dock med tidens gång. Under början av 1900-talet förknippades islam med Orienten och sågs då som något exotiskt, bibliskt och förmodernt. Här kan man tydligt se den ontologiska diskursen.²⁸ En av de mest centrala personerna i utvecklandet av förståelsen för religion i Sverige var Nathan Söderblom.²⁹ Hans inflytande var stort på den svenska diskursen gällande olika religioner i de svenska skolorna. Söderbloms texter om islam har bland annat berört Muhammed som han ansåg vara en sekunda profet som lånat uppfattningar som bygger på kristendomen och judendomen för egen vinning. Islam beskrev han som en konservativ religion som inte får samhället att utvecklas och att religionen har en tendens att vara maktlysten.³⁰

Otterbeck refererar explicit till Söderbloms texter men hans tankar var inte unika under första delen av 1900-talet. Diskursen var likt hans texter samma hos andra religionshistoriker. I och med religionens oförmåga att utvecklas ansågs den i princip vara död och skulle så småningom försvinna. Problemet med framställningen var att forskarna under denna tid inte hade någon förbindelse med troende muslimer. De utgick ifrån de

²⁷ Otterbeck, Jonas, ”The depiction of Islam in Sweden”, *the muslim world* nr. 1-2 s. 143. 2002

²⁸ Otterbeck, Jonas. (2002) s. 144-148

²⁹ Nathan Söderblom var religionshistoriker och ärkebiskop samt lärare till flertalet ledande svenska orientalister under första delen av 1900-talet. Erhöll bland annat Nobels fredspris och var ledamot i Svenska akademien.

³⁰ Otterbeck, Jonas. (2002) s. 148

gamla texterna som det sanna. Religionen blev alltså skapad av den skrivna texten i ett utifrånperspektiv.³¹

I de senare delarna av 1900-talet ändrades diskurser återigen. I och med den ökade invandringen blev Sverige ett mångkulturellt land. Samtidigt var den politiska vänstern stark och jämlikhet, feminism med mera var slagord som växte fram. I och med detta inleddes diskussionen om könsroller. Islam blev i och med denna utveckling stämplad som religionen med ojämlikhet mellan könen. Bland annat var det klädseln som muslimska kvinnor använde som blev en symbol för detta. Islam blev sedermera förknippat med religiösa förbud och straff. Detta var en del av den ontologiska diskursen som Otterbeck beskriver i sin andra text ”What is reasonable to demand: Islam in Swedish textbooks.” där författaren väljer ut stereotypiska drag i religionen för att beskriva något som annorlunda och underlägset. Vidare diskuterar Otterbeck Kjell Härenstams undersökning av svenska läroböcker 1993. Härenstam menar då att resultaten representerar en fördomsfull bild av religionen.³²

³¹ Otterbeck, Jonas. (2002) s. 148-149

³² Otterbeck, Jonas. (2002) s. 148-151

1.7 Teoretisk utgångspunkt

Min teoretiska utgångspunkt präglas av flera olika komponenter som alla är intressanta att beskriva i detta kapitel. Det handlar om diskursanalysen som ett socialkonstruktionistiskt angreppssätt. Diskursers förändring och sammanhang och postkolonialdiskursteori utifrån Thörn, Eriksson & Eriksson tillsammans med Saids syn på orientalismen och dess diskursteori.

1.7.1 Diskursanalys som ett socialkonstruktionistiskt angreppssätt

Eftersom jag i min undersökning ska se hur islam har beskrivits och vilka föreställningar som är framträdande i uppslagsverken passar det bra med en diskursanalys. Diskursanalysen har sin grund i ett socialkonstruktionistiskt angreppssätt som jag nämnde i metoden. Det finns som sagt fyra premisser för detta angreppssätt. Den första är en kritisk inställning till självklar kunskap. Med detta menas att kunskap inte kan ses som någon objektiv sanning, det är något som speglas av vårt sätt att kategorisera världen. Den andra premissen är att vår kunskap om världen alltid är kulturellt och historiskt präglad. Sättet vi ser på världen och våra identiteter kunde ha varit annorlunda om kulturen varit det men detta kan även ändras över tid. Den sociala världen är konstruerad och bevarar vissa mönster. Den tredje premissen är sambandet mellan kunskap och sociala processer. Hur vi uppfattar världen skapas av social interaktion. Gemensamma uppfattningar byggs därigenom upp och blir sanningar. Den sista premissen är att i en bestämd världsbild är vissa handlingar naturliga och andra otänkbara. De olika sociala världsbilderna som finns leder till konsekvenser genom den sociala konstruktionen av kunskap.³³

1.7.2 Diskursers förändring

Eftersom jag har valt uppslagsverk från olika decennier blir det naturligt att se om diskurserna ändras över tid eller om de är samma. Det är genom detta bra att återgå till Otterbecks text om framställningen i Sverige över tid. Liksom jag nämnt tidigare visar han på olika diskurser över tid. Han diskuterar då tre olika diskurser som Said tar upp; de ontologiska, de politiska och de akademiska. De ontologiska diskurserna har fått mycket utrymme i populärkultur och media där man ser olikheterna och underordnande som

³³ Winther Jørgensen, Marianne & Philips, Louise. (2002) s. 11

centrala delar i framställningen.³⁴ Jag ska i undersökningen se om dessa diskurser även finns i uppslagsverken som jag undersöker.

1.7.3 Postkolonial teori

I det postkoloniala perspektivet menar man att kolonialismen inte är ett begrepp som tillhör det förflutna utan är något som fortfarande präglar världen. Den riktar därigenom kritik mot de synsätt som menar att kolonialismen hör till det förgångna utan samverkan med samtiden. Samhället vi lever i nu skiljer sig självklart från den koloniala tiden i aspekter såsom kultur och ekonomi men man präglas ständigt av den koloniala tiden. Även om inte Sverige i lika stor utsträckning som andra länder bidrog till kolonialiseringen så formas vi ändå utifrån en vilja att definiera en "svenskhet" och en syn på andra kulturer. Kolonialismen präglar hur kulturella identiteter skapas än idag.³⁵

Thörn, Eriksson & Eriksson betonar poststrukturalismens inflytande på postkolonialismen. Poststrukturalismen betonar språkets betydelse för skapandet av bland annat identiteter. Inom detta finns något som kallas för binära oppositioner vilket är skapandet och upprätthållandet av sociala hierarkier. Språket ses då som strukturerat utifrån motsatser, såsom man och kvinna eller vit och svart. Begreppet vit har ingen mening om det inte sätts i kontrast mot dess motsats- svart. Det är skillnaden mellan begreppen som gör skillnaden.³⁶

Detta är av vikt för min undersökning då jag vill se om man kan se dessa tendenser i de uppslagsverk som jag valt att undersöka. Den postkoloniala teorin handlar mångt och mycket om förhållandet till "den andre" liksom orientalismen och hur kolonialismen har påverkat de identiteter som man tillskriver någon.

³⁴ Otterbeck, Jonas. (2002) s. 152

³⁵ Thörn, Håkan, Eriksson, Catharina & Eriksson Baaz, Maria, *Globaliseringens kulturer: den postkoloniala paradoxen, rasismen och det mångkulturella samhället*, s. 16-17 1999

³⁶ Thörn, Håkan, Eriksson, Catharina & Eriksson Baaz, Maria. (1999) s. 18-19

1.7.4 Orientalismen som diskurs

Jag har under detta avsnitt valt att ta hjälp av Edward Saids bok "Orientalism".³⁷ Said menar att orienten som område i det närmaste är en europeisk uppfinning som har fått symbolisera det exotiska, mystiska och romantiska. Han beskriver att orienten samtidigt har bidragit till definitionen av Europa genom att vara en motpol mot det konstruerade västerlandet. Han beskriver denna relation som ett maktförhållande. Orientalen gjordes till den det är till viss del. Han beskriver bland annat Flauberts³⁸ möte med en egyptisk kurtisan som fick representera den orientaliska kvinnan. Man talade för henne och representerade henne. Hon blev genom mötet den typiska orientaliska kvinnan eftersom Flaubert genom historien fått dominans där han kunde äga den orientaliska kvinnan. Said menar dock att detta inte var typiskt för Flauberts framställning, det exemplifierar styrkeförhållandet mellan öst och väst i större mening.³⁹

Said menar att det den kulturella hegemonin upprätthöll och gav orientalismen styrka. Orientalismen som har sin grund i en ontologisk och kunskapsteoretisk uppdelning mellan "vi och de andra". Alltså orientalen och västerlandet. Den orientalistiska diskursen handlar mycket och mycket om denna uppdelning. Väst vill avskärma sig från orienten och utöva makt över den. Den europeiska kulturen har genom detta vunnit styrka och den egna identiteten blir starkare genom att avskärma sig från de icke europeiska kulturerna.⁴⁰ Den ontologiska diskursen diskuterar Otterbeck vidare som jag tar upp i den tidigare forskningen.

Bilden av orientalen och orientalismen i sin helhet är viktig för min undersökning då islam till stor del förknippats med orientalen tidigare i historien i likhet med det som Otterbeck nämner.⁴¹ Islam blir då likt hela Orienten något avvikande eller annorlunda som genom fokuseringen på olikheterna leder till en starkt västerländsk identitet. Orientalen uppfattades som en och samma helhet vilket ledde till detta. Said som även skrivit boken

³⁷ Said, Edward. (1993)

³⁸ Gustavo Flaubert (1821-1880) Fransk författare. Betraktas som den moderna romanens upphovsman.

³⁹ Said, Edward. (1993) s. 3-8

⁴⁰ Said, Edward. (1993) s. 8-9

⁴¹ Otterbeck, Jonas (2002)

*Covering islam*⁴² menar att islam och muslimer har blivit ett större fokus i media med åren. Religionen karaktäriseras oftast utifrån stereotypiska föreställningar och framställs som krigiskt fientlig.⁴³ Said menar att orientalisterna delar upp världen i två delar. Den större egendomliga delen som kallas Orienten och den andra delen kallad Occidenten eller väst. Förutom rädslan för det annorlunda eller det krigiskt hotfulla så representerar islam en motståndare till kristendomen vilket också leder till ett motstånd.⁴⁴

⁴² Said, Edward W, *Covering islam: how the media and the experts determine how we see the rest of the world.* 1997

⁴³ Said Edward. (1997) s. xi

⁴⁴ Said Edward. (1997) s. 4-5

2. Resultat

I resultatdelen går jag igenom de olika uppslagsverken var för sig. Jag ska då se hur de begrepp jag valt att fokusera på framställs och vilken diskurs som är central i verket. Jag ska sedan se om diskurserna har ändrats över tid eller om det finns någon kontinuitet i framställningen. De rubrikerna jag använt i min undersökning har jag själv valt. Dessa är; Historisk beskrivning, Teologi, Kulten och islamsutbredning. De har inte nödvändigtvis varit samma rubriker i uppslagsverken men det var dessa ämnen som var centrala i alla uppslagsverk. Rubrikerna underlättar både för mig och läsarna när man ska ta till sig texten.

2.1 Nordisk familjebok band sju (1884)

Det första uppslagsverket jag undersöker utkom mellan åren 1876-1899. Den är utgiven i 20 volymer. Uppslagsordet ”islam” i band sju är skriven av skolföreståndare Fischier, P.

2.1.1 Historisk beskrivning

Författaren inleder med att beskriva hur det såg ut i Arabien innan islam bredde ut sig. Där det tidigare var en polyteistiskt ledande tro med flertalet ledande gudar och tron på ökenandar vilka jämförs med alver och vättar i den nordiska historien. Det beskrivs att redan innan Muhammeds tid fanns det spår av en monoteistisk tro bland annat genom judiskt inflytande i form av sekten Hanifin (”de sanna gudsdyrkarna”).⁴⁵ Efter detta förkunnade Muhammed tron på den enda guden *Allah*. Han ansåg sig själv vara återställaren av den ursprungliga tron och kallade sina anhängare för muslimer. Efter Muhammeds död beskrivs inriktningar som var ”I mer eller mindre skarp motsats till de rättrogne, sunniterna”⁴⁶ som sekter ur den sunnitiska traditionen.

En av dessa var murdjiterna vilka beskrivs som en mildare version av islam som ”genom korans förfärande straffhotelser i förening med den deterministiska grundåskådningen blef

⁴⁵ Projekt Runeberg, Första utgåvan, *Nordisk familjebok: Hufvudskål-Kaffraria* (1884). (Hämtad 2018-04-24) s. 831

⁴⁶ *Nordisk familjebok: Hufvudskål-Kaffraria*. (1884) s 831-832

alltmera utmärkande för islam”.⁴⁷ Murdjiterna försökte påverka den hårdheten som religionen hade grund i men det ledde inte till någon ”kyrkosöndring”.⁴⁸

Vidare beskrivs även mutasiliterna som en rationalistisk islamsk inriktning som har försökt att omvandla den sunnitiska inriktningen till en förnuftig troslära. Under en tid var den frisinnade riktningen ledande men kunde tillslut inte stå emot den strängt ortodoxa skolan. Muhammeds uppenbarelser beskrivs som något han ”trodde sig mottaga” och som nedtecknades av honom som en kopia på urkunden koranen. Senare kom dock texten att förklaras oskapad och ”All textkritik, äfven om den inskränkte sig till de blygsammaste spörsmål om läsararter o. d., blef vid dödsstraff förbjuden”.⁴⁹

2.1.2 Teologi

Författaren menar att Muhammed ansåg sig själv endast vara en människa som genom tro o lydnad blivit Guds profet. Men efter hans död började han betraktas som övernaturlig och blev bland annat tilltalad som ofelbar och fri från synd. Ortodoxa teologer går dock ännu längre och beskriver honom som skapelsens medelpunkt och yttersta mål.⁵⁰

Vidare beskrivs att Muhammed betonade läran om Gud som strikt monoteistisk, till skillnad från den hedniska polyteismen och kristendomens treenighet. Han kunde dock ge Allah ett annat namn i form av det lånade namnet från kristendomen *Er-rahmān* (den nådfulle). Men de är fortfarande densamma. Guds egenskaper beskriver inte Muhammed särskilt mycket. Men han har pratat om Guds allmakt, vishet och allvetenhet. Författaren beskriver att på ett ”(...)antropomorfistiskt sätt skildrar han Gud såsom utrustad med mänskligt utseende och mänskliga sinnesverktyg” vidare beskrivs dessutom ”Att sådana och ännu gröfre antropomorfismer vunno insteg hos profetens obildade anhängare kan ej förvåna”.⁵¹ Enligt den rättrogna dogmatiken är Guds egenskaper av annan art än människans. När dessa egenskaper nämns i koranen behöver man ta för givet att de finns hos Gud utan att fundera om det är möjligt eller inte. Frågan om predestination har Muhammed inte fokuserat på något nämnvärt enligt författaren. Dock så finns det stycken

⁴⁷ Nordisk familjebok: *Hufvudskål-Kaffraria* (1884) s. 831-832

⁴⁸ Nordisk familjebok: *Hufvudskål-Kaffraria* (1884) s. 832

⁴⁹ Nordisk familjebok: *Hufvudskål-Kaffraria*. (1884) s. 832-833

⁵⁰ Nordisk familjebok: *Hufvudskål-Kaffraria* (1884) s. 833

⁵¹ Nordisk familjebok: *Hufvudskål-Kaffraria* (1884) s.833

i koranen som benämner människans fria vilja men även delar som förklaras som ett evigt beslutsfattande av Gud. Den senare lades nästan all vikt på.⁵²

(...) man trodde sig upphöja Gud genom att göra hans allmaktsvilja till allt mänskligt handlandes enda och obetingade grund (determinism), och sålunda uppstod de islamitiska folkens ödesdigra uppfattning af Allah såsom en med blindt godtycke herskande österländsk despot.⁵³

Mutasiliterna motsatte sig denna dogm, de menar att människan tar sina egna beslut och har ansvar för dem. Efter detta diskuteras olika inriktningar som inte är lika strängt deterministisk. Förmågan att handla ges då av Gud men beslutet är människans. Det är denna dogmatik som de rationella mutasiliterna drev. I diskussionen om själen beskriver författaren att mutasiliterna menade att själen inte är beroende av någon kropp, till exempel efter döden. Den rättrogne menar dock att själen är beroende av kroppen. Vidare diskuteras ett antal begrepp som enligt författaren tydligt kan spåras från ett kristet inflytande. Begrepp såsom *el-mahdi* eller messias inom kristendomen och *daddjäl* som inom kristendomen är antikrist.⁵⁴

2.1.3 Kulturn

Kulturn inom islam beskrivs som enkel. De som är troende samlas i moskéerna under ledning av en imam för gemensam andakt. Fredagen beskrivs som den heligaste dagen i veckan men ska inte beblandas med sabbaten inom judendomen. Dessutom beskrivs de viktiga högtiderna inom religionen. De båda bairamfesterna som är i anslutning till fastetiden men även en åminnelse av Abrahams offer. De plikter som religionen påbjuder är den dagliga bönen som ska ske fem gånger om dagen, där tvagningen dessutom är central. Fastan, allmosan och vallfärden är även delar som fordras. Omskärelsen var något som förekom innan Muhammeds tid men som fortfarande är i bruk. Koranen har även lånat ”spisstadgar” från judendomen samt förbudet mot vindrickande. Ingen muhammedan får dricka eller äta före solnedgången under fastan.⁵⁵

⁵² Nordisk familjebok: *Hufvudskål-Kaffraria* (1884) s. 833-834

⁵³ Nordisk familjebok: *Hufvudskål-Kaffraria*. (1884) s. 834

⁵⁴ Nordisk familjebok: *Hufvudskål-Kaffraria*. (1884)s. 833-835

⁵⁵ Nordisk familjebok: *Hufvudskål-Kaffraria*.(1884) s. 836

En av bristerna i religionen beskrivs som: ”brist på det moraliska området har varit och är det på ringaktning för kvinnans människovärde grundade månggiften”.⁵⁶ Utöver detta lyfter författaren fram att den islamistiska etiken i övrigt förtjänar ett erkännande.⁵⁷

2.1.3 Islams utbredning

Till att börja med beskriver författaren religionens framfart på detta sätt:

”Muhammeds religion, som alltid hyllat svärdmissionens grundsats, har vunnit en både snabb och vidsträckt utbredning”.⁵⁸ Författaren menar att ungefär 1/7 av världens befolkning tillhör islams tro. Religionen har dessutom haft en stor påverkan på det mänskliga livet.⁵⁹ Trots denna utbredning beskriver författaren att Muhammeds lära i framtiden kommer få svårt att hävda sig och utvecklas:

(...) Deremot har Muhammeds lära hittills icke visat sig mäktig att uppbära en varaktig och framåtgående kultur. Det var en tid, då omständigheterna syntes, gynnande härför, då en frisinnad religiös riktning omhuldades vid kalifernas hof och studiet af antikens författare framkallade en literär och vetenskaplig blomstring, men för tillfället gick förloradt, en ljusfientlig auktoritetstro vann å nyo öfverhanden, och i våra dagar tyckas de muhammedanska folken försänkta i en dödsbringande dvala. Tvifvelaktigt är huruvida inom islam sjelf slumrar en kraft till pånyttfödelse, eller om denna religion i likhet med mången annan är dömd att lemna plats för en högre och fullkomligare. I alla händelser torde dess kamp för tillvaron varda både långvarig och blodig.⁶⁰

Detta citat tyder på en uppfattning att islam som religion inte kommer att utvecklas till en framstående kultur. Det visas även att det tidigare fanns en religiös kultur som var frisinnad men som med tiden blev undantryckt av en större auktoritetstro. Detta menar författaren ledde till den dvala som religionen befinner sig i och som kommer att vara svår att ta sig ur. Författaren beskriver dock att islam kommer att försöka kämpa för att behålla sin tillvaro men att det kommer att ske genom krig.

⁵⁶ *Nordisk familjebok: Hufvudskål-Kaffraria*. (1884) s. 836

⁵⁷ *Nordisk familjebok: Hufvudskål-Kaffraria*. (1884) s. 837

⁵⁸ *Nordisk familjebok: Hufvudskål-Kaffraria*. (1884) s. 836

⁵⁹ *Nordisk familjebok: Hufvudskål-Kaffraria*. (1884) s. 836

⁶⁰ *Nordisk familjebok: Hufvudskål-Kaffraria*. (1884) s. 837

2.2 Nordisk familjebok, Uggleupplagan band tolv (1910)

Detta är den andra upplagan av nordisk familjebok. Ofta kallad Uggleupplagan. Den är utgiven mellan åren 1904-1926. Uppslagsverket är utgivet i 38 band. Uppslaget islam i Band tolv är skrivet av Karl Vilhelm Zetterstéen⁶¹ som var professor vid Uppsala universitet.

2.2.1 Historisk beskrivning

Likt tidigare verk inleds begreppet islam med en historisk beskrivning av religionen.

(...)Islam innehåller i främsta rummet judiska och därefter kristna element i förening med religiösa föreställningar, hämtade från parsismen, och ett och annat drag, som direkt härstammar från den fornarabiska hedendomen. Dessa olikartade element utsmyckades af Muhammed (d. 632) med egna tillsatser och sammansmältes sedan till ett helt.⁶²

Här beskrivs hur islam har lånat det mesta av beståndsdelarna i religionen.

Muhammed konstruerade därefter religionen med hjälp av egna tillagda delar.

Författaren beskriver att vi inte vet mycket om den tidiga arabiska religionen. Men den hedniska polyteismen nämns som den delen som stod i starkast motsats till Muhammeds lära om Allah som den enda sanna guden.⁶³

Efter Muhammeds död trädde islam in i ett nytt skede, de fyra efterträdarna till Muhammed utbredde den nya läran. Dessa var de legitima kaliferna. Författaren beskriver hur koranen till slut uppfattades som otillräcklig för det rättsliga. Den konservativa araben rättar sig då efter vad som sades under den äldre tiden i islam i form av hadither. Dessa var betydande för islams utveckling och nedteknades senare. Dock så betonar författaren att det fanns många förfalskningar som man ville få bort. Det problematiska var dock att den metod de använde inte har någon vetenskaplighet i modern mening.⁶⁴

⁶¹ Karl Vilhelm Zetterstéen (1866-1953) var en svensk orientalist och språkforskare. Är bland annat känd för sin översättning av koranen 1917.

⁶² Projekt Runeberg. Andra upplagan, *Nordisk familjebok: Hyperemi- Johan* (1910). (Hämtad 2018-04-27) s. 914

⁶³ *Nordisk familjebok: Hyperemi- Johan*. (1910) s.914

⁶⁴ *Nordisk familjebok: Hyperemi- Johan*. (1910) s. 917

Den sunnitiska trosinriktningen beskrivs som den muhammedanska ortodoxin och består av en stor del av islams anhängare. Den sunnitiska segern över de andra islamiska inriktningarna beskrivs på detta sätt: ”Den sunnitiska ortodoxiens slutliga seger öfver de friare riktningarna inom islam blef ock med tiden en af de viktigaste orsakerna till den muhammedanska kulturens förstelning”.⁶⁵

Den historiska beskrivningen fortsätter med förflyttandet av kalifatet till Bagdad under den abbasidiske tiden (750-1258). Islam fick genom detta ett persiskt inflytande vilket ledde till en fanatism mot olika tänkare. Kaliferna började lägga sig i olika tvister när det kommer till dogmatik och religiösa stridigheter. Bedömandet av de teologiska frågorna beskrivs som *dialektiska spetsfundigheter* som inte var bra för det religiösa livets utveckling. Det var nu islam fick den form den mångt och mycket har idag.⁶⁶

2.2.2 Teologi

Författaren nämner att Muhammeds gudssyn stämde överens med den gudsbild som beskrivs i det gamla testamentet, till exempel Guds absoluta herravälde och allmakt. Detta är något som än mer betonas i koranen. Däremot är Guds helighet nedtonad i Koranen.⁶⁷ Längre fram beskrivs läran om människan enligt den gudssyn som råder:

(...)I närmaste sammanhang med denna uppfattning af Allah som den allsvåldige härskaren och den oblidkelige domaren står ock läran om människan i hennes förhållande till det högsta väsendet, och för de muhammedanske teologerna i senare tid var steget ej långt till en fullständig fatalistisk världsåskådning, enligt hvilken allting och således äfven den enskilda människans lott i det kommande lifvet på förhand bestämts genom Guds eviga rådslut.⁶⁸

När det kommer till den kristna treenighetsläran har Muhammed enligt författaren en klar åsikt. Han är starkt emot läran om Kristi gudomliga natur. Det finns dock flera namn på Gud och vissa av dem är hämtade ur den judiska eller kristna terminologin exempelvis *Rahmān* (förbarmaren). Gud tillskrivs även vissa mänskliga utseenden och organ på ett antropomorfistiskt sätt. De viktigaste dogmerna i religionen menar författaren är tron på

⁶⁵ Nordisk familjebok: Hyperemi- Johan (1910) s. 918

⁶⁶ Nordisk familjebok: Hyperemi- Johan (1910) s. 918

⁶⁷ Nordisk familjebok: Hyperemi- Johan. (1910) s. 914

⁶⁸ Nordisk familjebok: Hyperemi- Johan. (1910) s.914

Gud, profeterna, änglarna, skrifterna och den yttersta domen. Enligt Muhammed finns det sex olika stora profeter som grundar sig i gamla och nya testamentet, där han själv är den största och ersatte de tidigare uppenbarelserna. De tidigare budskapen har förvrängts av judar och kristna.⁶⁹

Den yttersta domen beskrivs som en kamp för rättroende att få evig salighet medan de otrogna inte får ta del av detta:

(...) Den yttersta domens fasor skildras på många ställen i koranen. Ingen trogen kan någonsin komma in i paradiset. Hvad de rättrogne muhammedanerna beträffar, kunna alla, som stupat i striden för islams utbredning (djhåd, se d.o.), under alla förhållanden påräkna evig salighet.

Vidare beskrivs de olika sekterna i äldre tid. Till att börja med nämns shiiterna. De anser att Ali är den rättmätige arvtagaren till kalifatet. De erkänner endast koranens påbud, inte sunna. På 700-talet uppstod även en annan sekt kallad ismailiterna. Koranen ska då tolkas bildligt och kaliferna ska då bli ersatta av missionärer tills dess att *mahdi* uppenbarar sig. Till exempel nämns det att en av dessa missionärer plundrade Mekka och det tog nästintill 100 år innan de vilda horderna kunde besegras. Andra sekter som benämns är assasinerna, charidjterna, murdjiterna och mutaziliterna. Chardjterna beskrivs som en fanatisk sekt som representerade en mer demokratisk inriktning. Murdjiterna var motståndare till den: "oblidkliga hårdhet, som till följd af koranens straffhotelser i förening med den deterministiska grundåskådningen blef allt mera utmärkande för islam".⁷⁰ Mutaziliterna beskrivs som islams rationalister som försökt att förmedla den sunnitiska läran med förnuftets kraft. De opponerar sig mot den ortodoxa uppfattningen om Gud som en härskande österländsk despot. De frisinnade idéerna som mutaziliterna förmedlade spred sig snabbt men efter ett tag förkastades denna syn och den blinda ortodoxa bokstavstron blev segrande.⁷¹

Sufismen beskrivs genom sitt egendomliga munkväsende ha gjort mer skada än nytta för islam som religion eftersom såsom författaren beskriver det: "Österlänningen är af naturen

⁶⁹Nordisk familjebok: *Hyperemi- Johan* (1910) s. 915-916

⁷⁰Nordisk familjebok: *Hyperemi- Johan*. (1910) s. 918-919

⁷¹Nordisk familjebok: *Hyperemi- Johan*. (1910) s. 919-920

i hög grad vidskeplig och låter lätt narra sig af en listig bedragare, som uppträder under religiositetens täckmantel”.⁷²

Vidare diskuteras människans förmåga att handla fritt eller om det är Gud som bestämmer detta. Den ortodoxa dogmatiken menar att beslutet är människans men utförandet är Guds verk. Koranen är evig och oskapad och Guds egenskaper är verkliga men är av en annan form än människans, man måste då ta för givet att Gud har dessa egenskaper utan att utreda om det är möjligt eller inte.

2.2.3 Kulten

I Texten nämns det att det finns fem olika kanoniska lagar som ses som religiösa plikter. Dessa är trosbekännelsen, bönen, avgiften, fastan och vallfärden.

Bönen ska utföras fem gånger om dagen efter ett detaljerat formulär med omfattande tvagningar och framförande av bestämda formler tillsammans med knäböjningar med mera. Ett exempel på bönen är illustrerad av en bild där 17 olika steg beskrivs för de kroppsställningar som ska göras. Avgiften ska gå till de som är fattiga och för den rätta trons utbredning. Fastan benämns som något som ska ske under hela månaden Ramadan från soluppgång till solnedgång. Vallfärden är något som följt sedan den hedniska tiden då Muhammed tyckte detta skulle bevaras. Den beskrivs som en betungande och besvärlig plikt. Även vallfärden är reglerad av en del föreskrifter likt bönen.⁷³

Vidare beskrivs det att koranen har lånat flera så kallade spisstadgar av judarna, däribland förbudet mot vindrickande.

Äktenskapslagstiftningen beskrivs som något som ändrats sedan den hedniska tiden men som ännu har en skadlig betydelse:

(...)Den muhammedanska äktenskapslagstiftningen betecknar visserligen ett betydande framsteg i förhållande till den otyglade friheten under den hedniska tiden, men har dock genom sanktionerandet af polygamien utöfvat ett mycket skadligt inflytande. Utom sina fyra lagliga hustrur eger muhammedanen rätt att ingå förbindelse med så många slafvinnor han vill.⁷⁴

⁷² Nordisk familjebok: Hyperemi- Johan. (1910) s. 921

⁷³ Nordisk familjebok: Hyperemi- Johan (1910) s. 916-917

⁷⁴ Nordisk familjebok: Hyperemi- Johan (1910) s. 917

Övrigt beskrivs kulten som ytterst enkel, fredagen benämns som den heliga dagen som inte ska beblandas med den allmänna vilodagen. De andra högtiderna som benämns är de båda bairamfesterna.⁷⁵

2.2.4 Islams utbredning

Författaren börjar med att beskriva den spridning som religionen har i världen genom att räkna upp de länder med övervägande islamsk tro. De gäller framförallt Arabien, Syrien, Turkiet och Afghanistan i Asien. Samt Norra delarna av Afrika.

Författaren diskuterar två anledningar till varför islam har fått sådant företräde. Gudsbegreppet i sig är väldigt lättförståeligt och enkelt. Detta gör att även de mest obildade skulle förstå det. Dessutom gör den fatalistiska övertygelsen att dess anhängare finner ett lugnt och en värdighet då allting redan är förutbestämt. Det som anses vara religionens största brist är kvinnans ställning och däribland månggiftet och den blinda auktoritetstron som alltid har hindrat religionen från att utvecklas. Religionens utbredning sker till stor del hos de hedniska folken där kristendomen inte lyckats till exempel i Afrika där muhammedanismen gjort den ena erövringen efter den andra.⁷⁶

2.3 Svensk uppslagsbok band 14 (1950)⁷⁷

Svensk uppslagsbok utgavs mellan 1929-1950. Det uppslagsverket som jag har valt är den andra reviderade upplagan som utgavs mellan 1947-1955. Uppslagsverket består av 32 band och jag har använt mig av band 14. Uppslagsordet ”islam” är skriven av Axel Moberg som var professor vid Lunds universitet och en svensk orientalist.

2.3.1 Historisk beskrivning

Författaren inleder med att beskriva vad som hände efter Muhammeds bortgång. Han efterlämnade ingen fast organisation varken när det kommer till statsbildningen, kulten, rätten eller någon fast byggnad. Muhammed hade inte med sin lära fört vidare ett avvägt sammanhang eller system. De som senare tog över efter honom behövde då fasta riktlinjer. Koranen täckte inte allt när det kommer till praktiska frågor som nu krävde svar. Vidare beskriver författaren att det då växte fram ett komplement till koranen i form av *sunna*. Dessa två bildade då den ortodoxa uppfattningen eller med andra ord sunniter. ”Detta gäller

⁷⁵ Nordisk familjebok: Hyperemi- Johan. (1910) s. 917

⁷⁶ Nordisk familjebok: Hyperemi- Johan. (1910) s. 922

⁷⁷ I detta uppslagsverk förkortas islam med ett enkelt i vilket också kan förekomma i de utvalda citaten

icke blott handlande, administrativt och juridiskt, i kult och privatliv, allt med tiden strängt reglerat, utan naturligtvis också tro och lära”.⁷⁸

Religionens utbredning som världsreligion tog enligt författaren sin form i och med den arabiska erövringen i dåtidens kulturvärld. Detta ledde till ett möte med de besläktade kristna och judiska samfunden där islam fick många intryck och lånade delar av kulturen, rätten, läran, heliga historien och legender. Bland annat lånades: ”börens ritual, i föreskrifter för fastan, i fredagsgudstjänsten, i helgondyrkan, i den med tiden uppkommande profetkulturen, i munkväsendet o.s.v.”.⁷⁹ Vidare beskrivs inflytandet på islams lära:

”Ännu större betydelse fick detta i:s möte med kulturvärlden för dess lära. Naiv och osammanhängande fördes den av oskolade araber ut i en värld, vars andliga liv sedan århundraden skolats genom de kristna kyrkornas lärobyggande och uppfostran”.⁸⁰

Författaren beskriver århundradena efter Muhammeds död som det teologiska arbetets tid. Under denna tid fick den teologiska och juridiska riktningen ett fast system. Det som diskuterades var frågorna om Guds egenskaper, viljans frihet eller evig förutbestämmelse och Guds allmakt till exempel. Det nämns dessutom att man inte kom fram till någon konsensus. Det gjorde att det blev flera olika inriktningar liksom de kristna diskussionerna som finns i de olika samfunden. Detta leder till olika huvudinriktningar, till exempel de fromma, de rationalistiska (mutaziliterna) samt det mystiska eller panteistiska såsom sufismen. Dessa sökte sedan stöd i Koranen och korantolkning blev en grundläggande vetenskap. Men allt kunde inte tolkas utifrån Koranen, då fick man gå tillbaka till profeten och urkällan genom så kallade hadithen nämner författaren.⁸¹ Ur dessa diskussioner växte sig den ortodoxa inriktningen stark. På detta sätt beskrivs vidare denna inriktning: ”Sådan har den sedan hävdat sig mot alla frestelser att följa kulturens utveckling”.⁸²

Avslutningsvis beskrivs att den ortodoxa kulturen står inför allvarliga problem då författaren menar att religionen måste följa utvecklingen i tiden:

⁷⁸ Svensk uppslagsbok, 2 (rev) uppl, 14, *Högbo-Johansen*, Förlagshuset Norden AB. Malmö, 1950 s. 711

⁷⁹ *Svensk uppslagsbok: Högbo-Johansen*.(1950) s. 711

⁸⁰ *Svensk uppslagsbok: Högbo-Johansen*.(1950) s. 712

⁸¹ *Svensk uppslagsbok: Högbo-Johansen*.(1950) s. 712-713

⁸² *Svensk uppslagsbok: Högbo-Johansen*.(1950) s. 713

(...) Över huvud ställer de senare årtiondenas politiska utveckling i. och enkannerligen ortodoxien inför allvarliga problem. Ännu en gång konfronteras i. på ett avgörande sätt med en högre kultur. Dess värld har, särsk. efter världskriget 1914-1918, öppnats för den moderna västerländska kulturens inflytande. Allteftersom de olika ländernas kulturella förutsättningar göra dem mottagliga för detta inflytande, måste i. som religion på något sätt taga ut steget, ett långt steg, från medeltid till nutid.⁸³

2.3.2 Teologi

Författaren beskriver att förkunnelsen är en betydande del av gudsförhållandet. Detta innebär en obetingad hängivelse, obetingad tro och obetingad lydnad på allt som finns i uppenbarelsen och i dess bud. Den som då överlämnat sig helt åt Gud är en muslim. Författaren beskriver vidare Muhammeds förkunnelse som liknande det från kristendomen övertagna begreppet tro.⁸⁴ Förhållandet mellan Muhammed och Gud beskrivs genom ett citat från Koranen ”tro på Gud och hans profet” och ”lyda Gud och hans sändebud”.⁸⁵ Detta innebar under Medina-tidens inriktade verksamhet att de kunde vara detsamma som att underkasta sig Muhammed.⁸⁶

I tidigare uppslagsverk nämndes det att trosbekännelsen var central inom islam men nu beskrivs hela bekännelseformen.⁸⁷ Författaren nämner att den första delen av bekännelsen beskriver att det bara finns en Gud och att Muhammed beskyllde judarna och de kristna för mångguderier. Dock beskrivs den strikta monoteismen inte som det historiskt huvudsakliga. Det var läran om den yttersta dagen, uppståndelsen, de eviga straffen och saligheten som var och förblev en central del i hans förkunnelse. Muhammed beskrivs vara sänd som en varnare för folket genom att injaga fruktan hos de bekymmerslösa.⁸⁸

Författaren fortsätter med att beskriva Guds förhållande till människan: ”Människan skall frukta Gud ”domedagens herre”. Inför denne stränge domare, hans allmakt, den intet kan undfly, hans allvetenhet, för vilken intet kan döljas, har människan blott att obetingat underkasta sig”.⁸⁹

⁸³Svensk uppslagsbok: Högbo-Johansen.(1950) s. 713

⁸⁴Svensk uppslagsbok: Högbo-Johansen.(1950) s. 707

⁸⁵Svensk uppslagsbok: Högbo-Johansen.(1950) s. 708

⁸⁶Svensk uppslagsbok: Högbo-Johansen.(1950) s. 708

⁸⁷ Trosbekännelsen: ” Det finns ingen Gud utan Gud och Muhammed är hans sändebud”

⁸⁸Svensk uppslagsbok: Högbo-Johansen.(1950) s. 708

⁸⁹Svensk uppslagsbok: Högbo-Johansen.(1950) s. 708

Samtidigt beskrivs Gud som den allgode och den barmhärtige som människan ska vända sig till för hjälp. Tacksamhet mot Gud är en av människans plikter. De som hängivit sig helt åt Gud är då muslimer och ska ha en sådan livsföring som regleras av Guds vilja och föreskrifter.⁹⁰

2.3.3 Kulten

Den yttre kulten beskrivs som något som aldrig nått någon rik utbildning. Saker som sakrament och prästerskap existerar inte, den enda rituella plikten som länge existerade var bönen. Bönen jämförs med en församlingsgudstjänst som har en bestämd följd när det kommer till ställning, rörelse och riktning. Det krävs dessutom en kultisk renhet som man får genom tvagning och genom läsning av vissa texter i koranen.⁹¹

Utöver detta beskriver författaren den moraliska värdesättningen. Han menar att Muhammeds budskap är snäva när det kommer till moralen. Det som fokus ligger på är handlingens förhållande till människovänligheten eller godheten och välgörenhet som utgör en grund för islams moraliska bud. Detta försökte Muhammed införa i de arabiska stammarna. Exempel på detta var vedergällningsrätten som han försökte mildra. Till detta beskrivs begränsningen av antalet fruar till fyra stycken.⁹²

2.3.4 Islams utbredning

Författarens beskrivning av islams utbredning i uppslagsverken är bland annat i form av en karta. På kartan är det markerat vilka delar av världen där islam har mest spridning. De olika delarna är uppställda utifrån: *Muhammedaner dominerande, Muhammedaner bilda större minoriteter och spridda förekomster av muhammedaner i Afrika*. De delarna som är markerade som mest dominerande är de norra och centrala delarna av Afrika och södra samt centrala delarna av Asien. Utöver detta, Filipinerna och de Ostindiska öarna. De delarna med spridda förekomster och stora minoriteter är framförallt västra och östra delarna av Afrika samt centrala och östra delarna av Asien. Kartan i sig är centrerad till Afrika och Asien dessutom är norra Europa och Nordamerika inte med på kartan.⁹³

⁹⁰Svensk uppslagsbok: Högbo-Johansen.(1950) s. 708

⁹¹Svensk uppslagsbok: Högbo-Johansen.(1950) s. 708

⁹²Svensk uppslagsbok: Högbo-Johansen.(1950) s.709-711

⁹³ Svensk uppslagsbok: Högbo-Johansen, 2., omarb, och utvidgade uppl. 1950 s. 713-714

Utöver kartan finns kort text som beskriver islams utbredning. Då går författaren igenom de delar där islam är mest utbrett liksom kartan beskriver. Han fortsätter sedan med att det är svårt att säga exakt hur många bekännare det finns i världen eftersom vissa av de områden som har en islamsk majoritet inte är statistiskt kontrollerbara. Men enligt en någorlunda beräkning från 1929 var totalsiffran 242 miljoner.⁹⁴

2.4 Bra böckers lexikon 1994

Bra böckers lexikon utgavs mellan 1973-1996. Det uppslagsverk jag har valt är den fjärde upplagan som utgavs 1991-1996. Uppslagsverket består av 25 band och jag har använt mig av band tolv. Tyvärr så gick det inte att se vem som hade författat uppslagsordet ”islam” i detta verk.

2.4.1 Historisk beskrivning

Detta uppslagsverk har en relativt kort beskrivning av det historiska förloppet. Författaren inleder med att Muhammed var en enkel man som upplevde sig vara guds sändebud i början av 600-talet. Muhammed grundade då religionen islam. Under denna tid när religionen växte fram var den starka monoteismen i opposition till den polyteistiska kulturen. Muhammeds budskap mottogs inte med öppna armar utan med förargelse på grund av att Muhammed: ”kraftfullt varnade för den yttersta dagen med dess vedergällningar”.⁹⁵ Vidare berättas att Muhammed genom detta fick fly och göra sin hijra till Medina 622 vilket är början på tideräkningen. Islam fick snabbt en kraftig tillväxt efter Muhammeds död, framförallt norrut och österut. Religionen spreds bland annat genom Nordafrika och enda bort till Kina. Genom Nordafrika nådde islam Spanien år 711. Men när Karl Martells segrade över araberna 733 så drog sig muslimerna tillbaka och fick år 1492 lämna den sista spanska staden Granada ifrån sig.⁹⁶

2.4.2 Teologi

Teologin beskrivs kortfattat i uppslagsverket. Till att börja med beskrivs Allah som den enda sanna guden och alla som anser sig tillhöra religionen islam ska underkasta sig detta. Man ska då ta avstånd från alla andra former av religionsutövning. Muhammed menar att Allah är den samma som Abrahams, Moses och Jesu Gud. ”Tänk på vilken gudomlighet

⁹⁴ *Svensk uppslagsbok: Högbo-Johansen.* (1950) s. 713

⁹⁵ Friesen, Sten von (red.) *Bra böckers lexikon. 12, Irb-Kark.* Bra böcker, Höganäs, 1994 s. 28

⁹⁶ *Bra böckers lexikon: Irb-Kark.* (1994) s.28

som helst, men *Allahu akbar*".⁹⁷ Förutom detta skildras några av Guds nittionio olika namn som muslimerna förhoppningsvis har fått erfarenhet av. De olika namnen är bland annat: "den Barmhärtige, den Medlidsamme, den Förlåtande, den Milde, den Frikostige, den Ömme, den Gode".⁹⁸ Det är den sannaste uppenbarelsens Gud som muslimerna ska underkasta sig och bekänna.

Förutom beskrivningen om Gud som begrepp så diskuterar författaren döden. Döden är domens dag och den yttersta dagens stund. I texten om döden beskrivs Guds roll hos människan vid döden och hur begravningen ska gå till:

(...) I begravningsskicket föregriper muslimerna sin tros Gud, inför vilken alla människor är lika små och ringa. På enklast möjliga sätt jordbegravs muslimen. Vända mot Mekka ber närstående för den döde och för sig själva. Med utsträcka händer ber man till Allah, den Nåderike och Förbarmande, om den välsignelse som helt ligger i Guds bestämmande händer.

2.4.3 Kulten

Författaren skildrar de fem olika grundpelarna vilka beskrivs som gemensamma och sammanhållande för islams bekännare. Den första är trosbekännelsen som skrivs ut på både arabiska och i svensk översättning. Trosbekännelsen som beskrivs är den sunnitiska. Det berättas också att denna bekännelse viskas i barnens öra efter deras födsel och är det sista som man vill uttala när man dör. Den andra grundpelaren är den rituella bönen. Denna pelare får mest utrymme i texten. Genom bönen påminns man om sin roll som tjänare men den ger även en gemenskap som utmärks vid fredagsbönen då bönen utförs tillsammans i moskén.⁹⁹ Bönen beskrivs dessutom som:

"för den fromme muslimen tungans och kroppens hyllning till Allah, den ende guden, som man i trosbekännelsen bekänt sig till".¹⁰⁰ Den tredje pelaren, allmosegivandet, även ibland kallad fattigskatten beskrivs i modern tid ha reglerats till 2,5 % av utövarnas tillgångar. Fastan som är den fjärde pelaren beskrivs genom den fysiska disciplinen som krävs men även genom det långsamma livstempot vilket leder till eftertanke. Den femte pelaren är vallfärden som varje muslim bör göra minst en gång i livet. Religionens kultiska centrum

⁹⁷*Bra böckers lexikon: Irb-Kark.* (1994) s.28

⁹⁸*Bra böckers lexikon: Irb-Kark.* (1994) s. 28

⁹⁹*Bra böckers lexikon: Irb-Kark.* (1994) s.28

¹⁰⁰*Bra böckers lexikon: Irb-Kark.* (1994) s. 29

är Kaba som byggdes som ett tecken på lydnad inför Gud.¹⁰¹ Kaba beskrivs mer ingående av författaren som det centrala föremålet för alla muslimer som blivit svart av människans synder. Förutom detta beskrivs det hur vallfärdande muslimer ska förhålla sig till Kaba: ”Fromma muslimer kysser stenen när de gör sin vallfart och den därtill hörande rituella kringvandringen av Kaba”.¹⁰² Deltagarna beskrivs känna sin identitet som muslimer genom vallfärden och genom detta förstår de hur Muhammed har utformat vallfärden som ett fullbordande av församlingen som Abraham bad till Gud om. Förutom de olika grundpelarna beskrivs omskärelsen som en gemensam del för alla muslimer. Det tillämpas trots att det inte är påbjudet i koranen. De gemensamma moraliska frågorna betonar påbudet att avstå alkohol och svinkött.¹⁰³

Vidare tar författaren upp de olika huvudriktningarna inom religionen. Sunni anser att deras tro är renlärig och bygger på koranen och Muhammeds tradition. Medan shiiter tror på en fortsatt tolkning genom imamen som anses vara den rätte ledaren för religionen. Författaren framställer islam i Skandinavien som ett möte av olika schatteringar genom alla invandrare som kommer dit. Där kan utövningen bygga på allt från traditionalism, fundamentalism, modernism och sekularism. Vidare redogör författaren för moskén, vilken han benämner som *muslimernas tempel*. Moskén är viktig då den blir en samlingsplats för bönen och skapar en islamsk gemenskap genom detta. Moskén är dessutom viktig som en undervisningsplats när man till exempel ska läsa koranen. Det finns viktiga moskéer i både Göteborg och Malmö. Moskén i Malmö skildrar författaren som främst bestående av stora invandrargrupper. Han väljer även att ta upp traditionen som finns i Köpenhamn som anses vara icke ortodox. Det är den missionerande rörelsen ahmadiya. De är bland annat kritiska till den västerländska materialismen.¹⁰⁴

Avslutningsvis väljer författaren att beskriva religionens förhållande både till Skandinavien och hela västvärlden i sig: ”Islam är för Skandinavien och västvärlden en viktig utmaning i diskussioner om rimliga argument vid kulturmöten i en krympande värld”.¹⁰⁵

¹⁰¹*Bra böckers lexikon: Irb-Kark.* (1994) s. 29-30

¹⁰²*Bra böckers lexikon: Irb-Kark.* (1994) s. 29

¹⁰³*Bra böckers lexikon: Irb-Kark.* (1994) s. 30

¹⁰⁴*Bra böckers lexikon: Irb-Kark.* (1994) s. 30

¹⁰⁵*Bra böckers lexikon: Irb-Kark.* (1994) s. 30

2.4.4 Islams utbredning

Islam beskrivs som en religion och ett samhällssystem som är dominerande i Nordafrika och stora delar av Asien. Framförallt har religionen växt sig stark i Afrika där religionen blandats med stamreligionerna utifrån en islamsk grundinställning. Utbredningen skildras som en andlig kraft som gör att länderna religionen når får påtagliga effekter. Däribland är *Umma* eller gemenskapen en bidragande faktor. Avslutningsvis beskrivs islam som en invandrarreligion som har många sidogrenar i olika länder.

2.4.5 Övriga beskrivningar

Förutom de övergripande rubrikerna så följer även några underrubriker som inte är under själva uppslaget ”islam” men som är i anslutning till det. Där redogörs islamsk konst, arkitektur, islamska mynt men även det islamiska brödraskapet. Det islamiska brödraskapet beskrivs som en fundamentalistisk rörelse som 1954 förbjöds men som trots det kunnat fortleva. Rörelsens syfte är att grunda ett samhälle som bygger på sharia och som omfattar alla muslimer i världen.¹⁰⁶

2.5 Nationalencyklopedin tryckt 1992, hämtad 2018

Detta är den elektroniska upplagan av nationalencyklopedin som är hämtad från NE.se. Författaren är Jan Hjärpe som är professor emeritus i islamologi vid Lunds universitet.

2.5.1 Historisk beskrivning

Författaren beskriver Muhammed som omvändelse- och domsförkunnare där Gud betonas som mäktig och god. Övergången från den polyteistiska kulturen till den monoteistiska beskrivs som ett angrepp på den förstnämnde och konflikten gjorde att Muhammed och hans följare fick utvandra till Medina. Muhammeds roll som ledare för samhället och hans religiösa förkunnelse ledde till att samhället och religionen blev synonyma. Detta beskrivs känneteckna religiösa rörelser än idag.¹⁰⁷

Författaren fortsätter sin beskrivning av den tidigare historien med de stridigheter som pågick, vilket gjorde att Muhammed fick än mer inflytande. Vid 632 var till slut Muhammed härskare över hela den Arabiska halvön innan han samma år dog. Det var vid denna tid som islam blev skild från judendomen och kristendomen genom bland annat

¹⁰⁶ *Bra böckers lexikon: Irb-Kark*. (1994) s. 31-33

¹⁰⁷ Hjärpe, Jan, *Nationalencyklopedin: islam* (hämtad 2018-05-16)

böneriktningen som ändrades från Jerusalem till Mekka. Vidare diskuteras problematiken om vem som skulle ta över efter Muhammeds bortgång. Man bestämde sig för *Abu Bakr* men det fanns redan grupper som då menade att Ali skulle vara den rättmätiga arvtagaren. Tiden efter Muhammeds död beskrivs som den stora och snabba expansionen där till exempel lagar för icke-muslimer i riket kommer till. Tiden efter detta blev koranrecitation en viktig del av kulten. Den tidiga historiska beskrivningen avslutas med att beskriva konflikten som uppstod när Ali utsågs som efterträdare 656, det blev då inbördeskrig och umayyaderna kom till makten. Detta skildras som den konflikten som ledde till splittringen i olika riktningar och som ledde fram till katastrofen vid Karbala 680 där Husayn blev dödad. Denna Husayn, alltså den tredje imamen inom shia spelar en stor roll i shiitisk tradition i föreställningen om martyrskapet menar författaren.¹⁰⁸

Under en enskild rubrik diskuterar författaren den historiska utvecklingen i den nya tiden. Han skildrar kolonialismen och de europeiska upptäcktsresorna som en bidragande faktor till att den muslimska världens dominans bröts, det betydde samtidigt att Europa var på frammarsch. ”Kolonialismen innebar på lång sikt att hela den muslimska världen kom under västerländsk dominans. Denna dominans innebar en kris för islam. Den var inte längre den överlägsna kulturens religion”.¹⁰⁹ Detta ledde till en vilja till reform för att återställa islams inflytande. Författaren redogör för olika rörelser som uppkom i och med detta, bland annat Wahhabismen. Denna rörelse uppstod under 1700-talet och var en militant reformrörelse med politiska anspråk. De var särskilt motståndare till det som var nytt i den religiösa praxisen. Under denna tid växte olika religiösa ledare sig starka i olika delar i den muslimska världen som ett svar på kolonialismen. ”Ofta var de starkt negativa mot allt som förbands med västerlandet och som därför uppfattades som oislamiskt”.¹¹⁰ Samtidigt som det fanns ett motstånd till väst skildrar författaren en inriktning som snarare ville lära sig om utvecklingen som skedde, vetenskapligt och tekniskt. Det viktiga var då att visa att detta inte stred mot islam eller att det var ett uttryck för densamma. Denna reform ledde till en nytolkning där det traditionella muslimska samhället inte endast uppfattades var det rätta. Detta gjordes dock inte utan motstånd: ”Nytolkningen kunde bli så radikal att den uppfattades som heresi (jämför Ahmadiya), eller som en brytning med

¹⁰⁸ *Nationalencyklopedin, islam*

¹⁰⁹ *Nationalencyklopedin, islam*

¹¹⁰ *Nationalencyklopedin, islam*

islam”.¹¹¹ Denna motsättning mellan tradition och modernism kännetecknade mångt och mycket islams utveckling under denna tid.¹¹²

Vidare beskrivs den historiska utvecklingen under början av 1900-talet där kalifatet gick in i en allians med Tyskland, kalifen förklarade kriget för jihad. Nederlaget i kriget ledde till att kalifatet försvann och har sedan dess inte återupprättats. När sedan andra världskriget börjat och avslutats innebar detta att Europas maktställning upphörde. Den muslimska identiteten blev då en kamp mot avkolonialiseringen, man var en icke-europeisk muslim oavsett om man var troende eller praktiserande. Kulturen blev det som betonades enligt författaren. Detta beskrivs leda fram till den så kallade islamismen där frågan om samhällsordningen lyfts fram. Islam blir då en samhällsordning där de religiösa regelsystemen och traditionerna utgör statens ordning. Religionen ska alltså styra över staten. Författaren redogör senare för skillnaden mellan detta synsätt och sekularisternas synsätt:

Sekularisterna hävdar däremot en åtskillnad mellan religionens funktionsområde och statens eller ser religionen som en inspirationskälla för samhällets liv men utan att den religiösa auktoriteten överordnas den politiska makten eller sätter dess legitimitet i fråga.¹¹³

De olika muslimska staterna i världen gjorde ett försök till samarbete regeringarna emellan. Detta beskriver författaren som någorlunda lyckat fram till 1979 i och med den iranska revolutionen. Detta innebar att ett islamistiskt ideal realiserades i en stat som var färgad av den shiitiska traditionen. Till sist beskriver författaren konflikterna mellan Iran-Irak och Kuwaitkrisen som lett till en stor misstänksamhet mot olika islamistiska rörelser.¹¹⁴

2.5.2 Teologi

Den centrala delen i läran beskriver författaren vara monoteismen. Inget får sättas vid sidan av Allah. Gud är både världens skapare och ägare men även den som ger sharialagarna. Problemet med människans fria vilja diskuteras utifrån Guds suveränitet och har blivit ett teologiskt problem inom islam. Eftersom Gud har skapat världen och människan är Guds

¹¹¹ *Nationalencyklopedin, islam*

¹¹² *Nationalencyklopedin, islam*

¹¹³ *Nationalencyklopedin, islam*

¹¹⁴ *Nationalencyklopedin, islam*

ställföreträdare beskrivs förhållandet på detta sätt: ”Därför är människorna inte fria ägare utan Guds förvaltare av jorden och bör följa hans instruktioner”.¹¹⁵ Muhammed är den sista i raden av flera profeter, de tidigare uppenbarelserna har förvrängts eller gått förlorade. Koranen däremot beskrivs som evig och ofelbar. Förutom själva koranen är även profetens sunna viktig.

Författaren fortsätter beskrivningen med att jämföra islam med judiska och kristna traditioner. Många personer som nämns i Bibeln nämns även i Koranen, dessutom är många berättelser likartade. Men författaren nämner även att det finns stora skillnader. Andra likheter som beskrivs är föreställningsvärlden där Gud ses som världens skapare, domaren på den yttersta dagen och synen på himmel och helvete där djävulen försöker locka människor. Skillnaderna som nämns i texten är till exempel förhållandet till Jesus där islam avvisar inkarnationsläran och försoningsläran som till exempel kännetecknar kristendomen. Gud ses dock som ”den barmhärtige förbarmaren”¹¹⁶ som förlåter människan. Till sist beskriver författaren Abrahams betydelse för islam som en skillnad där han förknippas med byggandet av Kaba bland annat.

Trosbekännelsen benämns som två huvuddogmer inom islam där den första är: *ingen gud utom Gud* och den andra är: *Muhammed är Guds sändebud*. Dessa två utgör tillsammans trosbekännelsen.¹¹⁷

Författaren fortsätter med att redogöra för teologins utveckling i historien. Under den umayyadiska tiden (661-750) påbörjades nedskrivningen av det islamska rättssystemet med koranen och sunna som referenser. Influenserna från Aristoteles och Platon ledde bland annat till en utveckling av islams teologi. Där diskuterades bland annat den fria viljan där vissa menade att människan har ett ansvar och kan styra sina handlingar medan andra menade att Guds allmakt leder till att människan tvingas att följa Gud. Även denna författare benämner mutaziliterna som hade förnuftet som kriterium för religionen, det ledde till en allegorisk tolkning av koranen. Man ansåg även att koranen var skapad, alltså inte evig och oskapad som deras motståndare menade. Denna syn framställer författaren som en viktig del i vissa rörelser idag:

¹¹⁵Nationalencyklopedin, islam

¹¹⁶ Nationalencyklopedin, islam

¹¹⁷Nationalencyklopedin, islam

(...) Islamiska reformrörelser i nutiden hänvisar gärna till mutaziliternas rationalism som en inspirationskälla för reform. Mutaziliterna, som hade gynnats av några av de abbasidiska kaliferna, kom sedan att undertryckas till förmån för en mer bokstavstrogen teologi.¹¹⁸

Mutaziliterna ska enligt författaren dessutom ha påverkat den teologiska utvecklingen inom shia. I samband med det beskrivs olika shiitiska inriktningar, bland annat den imamitiska riktningen som anser att den tolfte imamen *al- Mahdi* lever i det fördolda och som i framtiden återigen ska visa sig. En annan riktning som beskrivs är den ismailitiska shia riktningen.

2.5.3 Kulten

Denna del inleds av att författaren redogör för de fem olika pelarna inom islam. Fyra av dessa avser gudstjänstlivet. Bönen börjar med att beskrivas för hur den ska utföras vid de fem olika bönetiderna samt på fredagen där bönen görs gemensamt med hjälp av en böneledare, kallad imam. Varje gång är utövarna vända mot Mekka vilket är islams hjärta. Fastan skildras i samband med allmosan då man efter månaden ramadan firar högtiden *id al fitr* och vanligtvis betalar sin avgift under slutet på fasteperioden. Den sista pelaren, vällfärden innefattar även ett firande av en högtid vid namn *Id al-adha* som är en offerhögtid. Vidare kan jag även nämna att alla pelarna och högtider benämns på svenska tillsammans med det arabiska namnet.¹¹⁹

Författaren fortsätter med att gå in på islams gudstjänsthandlingar där den rituella renhet beskrivs som viktigt. Då handlar det om man är ren eller oren och hur tvagningarna av kroppen ska gå till. I anslutning till detta redogörs för vad som anses var tillåtet respektive förbjudet, det vill säga *halal* och *haram*. Där nämns de religiösa reglerna för födan, bildförbudet som finns och omskärelsen av pojkar som anses vara *sunna*. Utöver omskärelsen av pojkar tas omskärelsen av flickor upp som något som finns i folksed men som inte är föreskrivet. Anständig klädsel tas dessutom upp som en allmän plikt. Utöver detta redogör författaren för påståendet att islam som religion utgör ett fullständigt

¹¹⁸ *Nationalencyklopedin, islam*

¹¹⁹ *Nationalencyklopedin, islam*

livsmönster ”dvs. att alla frågor och allt handlande, såväl i samhälle som enskilt, hör till religionens område”.¹²⁰

Det religiösa rättssystemet beskrivs som något som Muhammed redan på sin tid tillämpade i Medina och som sedan utvecklades till en rättsvetenskap för samhället. Detta ser olika ut i de olika rättsskolorna. Till exempel kan det handla om ekonomiska frågor såsom förbudet mot räntor men det kan även tillämpas i mer kontroversiella frågor såsom straffregler i form av döds- och stymningsstraff- *hudud*. Förutom detta finns även regler för de heliga krigen- *jihad*. Till sist beskrivs tillämpning av dessa på detta sätt: ”De s.k. islamistiska (eller fundamentalistiska) rörelserna under 1900-talet har haft som mål att införa den islamistiska lagen, i en mer eller mindre nytolkad form, som samhällsordning och rättssystem i staten (teokrati)”.¹²¹

2.5.4 Islams utbredning

Under rubriken *fortsatt spridning* resonerar författaren om islams uppgång. Till att börja med säger han att islams förankring i Centralasien går tillbaka till mongoltiden. Den första muslimska befolkningen i de nordiska länderna var tatarer som kom till Estland och Finland på 1800-talet sedan vidare till Sverige på 1940-talet där till exempel den första muslimska församlingen bildades i Stockholm. Spridningen i Afrika och Asien menar författaren har ett stort inflytande från sufismen. Religionen spreds då via handelsförbindelser såsom sjöfart och karavaner exempelvis. Vidare beskrivs den omfattande muslimska migrationen som enligt författaren bland annat har lett till att islam är den näst största religionen i Sverige och Europa.¹²²

2.5.5 Övriga beskrivningar

Förutom de övergripande rubrikerna som alla uppslagsverk tar upp diskuterar författaren några andra delar av religionen. Islamisk kvinnoyn är en egen rubrik som författaren hänvisar till i texten. Kvinnofrågan beskrivs som kontroversiell inom religionen då det inte går att finna någon enhetlighet inom islam. Många religiöst utövande hävdar att den traditionella kvinnoynen står i kontrast till den sanna förståelsen av religionen. Han nämner att den dominerande synen är att män och kvinnor är lika mycket värda men med

¹²⁰ *Nationalencyklopedin, islam*

¹²¹ *Nationalencyklopedin, islam*

¹²² *Nationalencyklopedin, islam*

olika sysslor och roller. Däremot finns det även en minoritetstrend som förespråkar total jämlikhet mellan könen. Diskussionen handlar alltså inte längre om att kvinnan är mindre värd.¹²³

¹²³ *Nationalencyklopedin, islam*

3. Analys

I analysen besvarar jag de olika frågorna som jag ställde i början av uppsatsen. Jag tänker föra en diskussion om hur de olika uppslagsverken framställer islam. Vilka likheter respektive skillnader som finns i framställningen samt vilka diskurser som är framträdande i de olika uppslagsverken och om dessa har ändrats över tid. Jag kommer dessutom att återkoppla till mina olika teoretiska ansatser för att se om detta stämmer överens med mitt resultat. Svaret på mina frågeställningar kommer i analysen genom att jag jämför uppslagsverken och ser vilka diskurser som är utmärkande och vilken skillnad det är i framställningen. Frågan om framställningen i de olika verken har redan blivit besvarad i resultatdelen.

3.1 Vilka diskurser är utmärkande för de olika uppslagsverken och hur har de ändrats över tid?

Under denna rubrik fokuserar jag på vilka diskurser som är utmärkande för de olika uppslagsverken för att se om dessa stämmer överens med de teoretiska ansatser som jag valt att använda mig av i uppsatsen. Jag kommer även att koppla resultatet till en del av min tidigare forskning då de har undersökt liknande ämnen med liknande eller annorlunda resultat.

De två första uppslagsverken från 1884 och 1910 är lika i sin framställning på flera olika sätt. De båda utgår från att den sunnitiska traditionen är de ortodoxa rätt tron och de andra inriktningarna som försökte slå sig fram beskrivs som rationalistiska och friare än den sunnitiska traditionen. Den beskrivs snarare som sträng och bokstavstroende med en deterministisk eller fatalistisk världsåskådning. Utöver detta beskrivs dess anhängare som obildade och oförmögna att kunna påverka sitt eget liv på grund av den fatalistiska världsåskådningen. Båda uppslagsverken tar upp att islam som religion har lånat delar eller påverkats av kristendomen och judendomen. Däremot så har det senare verket från 1910 lagt mer tyngd på detta genom att förmedla bilden av islam som en religion som fått de flesta elementen och föreställningarna från dessa två religioner. Muhammed ska sedan ha lagt till egna delar och gjort den till sin egen. Denna form av beskrivning tyder på en orientalistisk diskurs där det framförallt handlar om ”de andras” underlägsenhet eller olikheter. Precis som Said skrev blir det en avskärmning mellan den europeiska kulturen och de icke europeiska. Denna uppdelning blir ett maktutövande där författaren trycker på

de delarna som är stränga, omoderna och det som han ser som går emot människans egen vilja. De religiösa grupper som enligt författaren försökte förändra den dominerande sunnitiska tron med rationalism och förnuft trycktes ner och fick aldrig slagkraft att påverka den ortodoxa tron. Synen på Gud beskriver de båda uppslagsverken på liknande sätt. De benämner Allah som en härskande österländsk despot vilket tyder på att författaren inte vill förknippa detta med väst. Författaren framställer islam som en sträng, ofrivillig och bokstavstroende identitet. Framförallt kan man se att de tidiga uppslagsverken har en liknande uppfattning som Nathan Söderblom hade i början av 1900-talet. Otterbeck beskriver Söderbloms uppfattning av islam som en konservativ religion som inte får samhället att utvecklas och hungrar efter makt. Detta syns tydligt i det första uppslagsverket där författaren beskriver islams utbredning och framställer religionen som en svärmissionerande religion som med hjälp av detta får framgång och anhängare men som kommer att få det svårt att hävda sig i framtiden. Uppslagsverket från 1910 beskriver inte utbredningen på samma sätt men författaren utgår ändå ifrån en blind auktoritetstro som hindrar religionen från att utvecklas och att ”muhammedismen” gjort den ena erövringen efter den andra i Afrika där kristendomen misslyckats. Ordvalet ”muhammedism” kan ses som problematiskt i sig då det kan tolkas som att utövarna tillber eller dyrkar Muhammed vilket inte är fallet. Det tyder på ett begrepp som är givet av författaren eller den västerländska kulturen som han lever i.

De största skillnaderna mellan de båda uppslagsverken är inlåningen av kristna och judiska element vilket beskrivs mer i det senare verket. En annan skillnad är hur synen på kvinnan skildras i de båda verken. I det tidigare verket beskrivs en av bristerna i religionen vara kvinnofrågan där månggifet ses som ett hån mot kvinnans värde. I det senare verket menar författaren att det har skett framsteg sedan den hedniska tiden men att det polygamiska äktenskapet har ett skadligt inflytande. Sammanfattningsvis kan man i båda dessa verk se en stark orientalistisk och ontologisk diskurs där det annorlunda, exotiska och förmoderna beskrivs.

Det tredje uppslagsverket från 1950 beskriver på samma sätt som de två tidigare uppslagsverken den sunnitiska traditionen som den ortodoxa uppfattningen. Denna uppfattning beskrivs omfatta de flesta delarna av religionen såsom handlande, juridik, privatliv samt lära och tro. Detta framställs som strängt reglerat men inte med samma hårda språk som i tidigare verk. För första gången framställs islam som besläktad med kristendomen och judendomen. Tidigare hade författarna synen att islam har lånat stora

delar av sin religion men skrev aldrig att det var besläktat. Däremot beskrivs inflytandets påverkan på islams lära på ett annat sätt än i tidigare uppslagsverk. Läran inom islam uppfattades tidigare som naiv och osammanhängande men som med hjälp av kristendomen kunde skolas till det bättre. Synen på människans frihet som beskrivs utifrån en fatalistisk synvinkel i de tidigare verken skildras i detta verk som en diskussionsfråga inom religionen och att det genom detta skapades olika huvudriktningar. På detta sätt använder sig denna författare inte av lika värdeladdade ord men senare beskriver han hur det ur dessa diskussioner växte fram en ortodox lära som sedan dess hävdade sig mot kulturens utveckling. På liknande sätt beskrivs alltså islams ovilja att utvecklas. Verket tar även upp problemet som religionen har med att utvecklas och bli mottaglig för inflytande och att islam på något sätt måste ta steget från medeltid till nutid vilket tyder på en diskurs där religionen ses som något omodernt och annorlunda. Det tyder även på att författaren är medveten om en ökning av islams anhängare vilket kommer att leda till att Europa får mer kontakt med islam som religion. Detta diskuterade inte de tidigare författarna där diskursen var mer fokuserad på öst och deras religiositet. Det ska dock sägas att den västerländska kulturen står i centrum då författaren menar att islam ska lära sig och får inflytande från den kulturen. Vidare beskrivs förhållandet som människan har till Gud. I de tidigare verken ansågs Gud vara en sträng och enväldig domare. I detta verk beskrivs Gud på samma sätt men att Gud samtidigt är barmhärtig och allgod. Muhammed däremot skildras som en varnare som ska injaga fruktan hos folket.

När det kommer till kvinnofrågan skildras det annorlunda i detta verk än i de två andra. Muhammed försökte till exempel mildra vedergällningsrätten och begränsa antalet fruar till fyra. Islams utbredning i världen skildras med en beskrivning av de delarna där islam är dominerande. Likt de tidigare verken beskrivs ingen stor minoritet i Europa. Faktum är att Europa och Nordamerika inte är med i beskrivningen alls. Det kan även tilläggas att begrepp som Muhammedaner fortfarande används i detta uppslagsverk. Även om vissa värdeladdade ord inte är lika dominerande som tidigare är det ändå tydligt att islam ses som en outvecklad religion som behöver andra kulturer för att överleva. Det är genom detta en tydlig postkolonial och orientalistisk diskurs där islam skildras som något förmodernt. Beskrivningen av att islam behöver ta steget från medeltid till nutid blir problematiskt då nutid får stämpeln som det bra och medeltiden blir dess motsats. Den poststrukturalistiska teorin menar att språket behöver sättas in i en kontext för att betyda något. Medeltiden som begrepp säger inte om det är dåligt eller inte men när det beskrivs i samband med begreppet

nutid så får det en annan negativ innebörd. Diskurser har inte ändrats från de tidigare verken när det kommer till den ortodoxa tron. Den är bakåtsträvande och andra mindre inflytelserika rörelser beskrivs som fromma eller rationella. Detta sätts i samband med Otterbecks undersökning om religionshistorikers diskurser över tid. Han menar att fram till 1950 utgick religionshistoriker ifrån inställningen att islam som religion inte kunde utvecklas och var dömd att dö ut. Till sist kan också tilläggas att ett stort fokus ligger på beskrivningar av korantexter och författaren utgår mycket utifrån dem i sin beskrivning av religionen.

De två sista uppslagsverken är båda skrivna under 90-talet, skillnaden är att nationalencyklopedins verk fortfarande används digitalt idag 2018. Även om uppslagsverket inte skrivits idag så är det den text som personer får fram i sökandet på islam. Det är även intressant i sig att se om det skiljer sig åt i beskrivningen mellan de båda. Bra böckers lexikon från 1994 har en kortare beskrivning av det historiska förloppet än de andra uppslagsverken har. Den sunnitiska trosinriktningen beskrivs inte som den normerande traditionen. Däremot utgår författaren från den sunnitiska trosbekännelsen i sin beskrivning av de fem pelarna. Sunni beskrivs dock som en av huvudriktningarna tillsammans med shia. Muhammed som tidigare beskrivits som en person som lånat delar av andra religioner för att göra sin egen skildras nu som en kraftfull varnare för den yttersta dagen, på liknande sätt som han beskrivits tidigare. För första gången nämns det att de tre abrahamitiska religionerna alla har samma Gud, i uppslagsverket från 1950 så beskrivs de endast som besläktade. Gud som i de två första uppslagsverken skildrats som en sträng domare men samtidigt som en barmhärtig Gud i uppslagsverket från 1950 beskrivs Gud nu som den barmhärtige, den förlåtande och den gode bland annat. Här kan man direkt se en förändring i diskursen mot tidigare uppslagsverk. Beskrivningen är inte centrerad till negativt värdeladdade ord och likheten med kristendomen och judendomen beskrivs inte längre som ett lån från dessa traditioner utan endast som liknande läror. En annan skillnad från tidigare är att döden och begravningen för första gången nämns. Detta tyder på att man nu fått mer insikt i hur religionen faktiskt utövas av människor och inte endast utgår ifrån de fem pelarna eller vad som står i Koranen till exempel. Liksom alla andra uppslagsverk är de fem grundpelarna centrala i framställningen, störst vikt läggs på bönen. Författaren utgår här ifrån en uppfattning att det endast är de fromma utövarna av religionen som bönen är till för. Fromhet blir i sammanhanget ett värdeladdat ord och det saknar samtidigt en beskrivning av vad det innebär. Den fromme muslimen används även i beskrivningen av

Kaba vilket även där tyder på en uppfattning att det religiösa praktiserandet endast är för en viss typ av troende. Det är en viss form av utövande som är det rätta. En förändring i diskursen syns även då Skandinavien nämns för första gången i någon text. Likt det Otterbeck beskriver om diskursers förändring efter 50-talet så börjar man se att Sverige blivit ett mångkulturellt land. I uppslagsverket Bra böckers lexikon ser man detta då författaren nämner att det finns moskéer i både Malmö och Göteborg som till största del består av invandrargrupper. Dessutom diskuterar författaren vikten av de utmaningar som finns i kulturmötena i en allt mer krympande värld. Beskrivningen av islam har då gått från en strikt österländsk företeelse till en del av Skandinavien. Avslutningsvis verkar det som att författaren utgår ifrån att det finns en autentisk och ursprunglig islam som då i exempelvis Afrika förvanskats genom kulturellt inflytande. I detta verk kan man se en förändrad diskurs som utgår ifrån det mångkulturella samhället och utmaningarna som följer detta. Islam skildras nu som en invandrarreligion som nu även existerar i Skandinavien. Verken från 90-talet har en mångkulturell diskurs där man ser ökad andel muslimer i Skandinavien. Det finns där en rot till en integreringsdiskurs likt det Cato diskuterar men den handlar främst om att vi ska kunna leva tillsammans i en krympande värld. Författaren skildrar en generell bild av islam där alla muslimer utgår från de fem pelarna. Däremot är den orientalistiska eller ontologiska diskursen nedtonad till skillnad från tidigare verk. Vad jag inte kunde se var en fokusering på jämställdheten eller kvinnans rätt vilket Otterbeck menar var en förändring i diskursen i de senare delarna av 1900-talet utifrån det han studerat.

I det sista uppslagsverket från 1992, hämtad 2018 finns det andra delar som betonas som gör att diskursen blir annorlunda än i de tidigare verken. Författaren fokuserar en hel del på den historiska utvecklingen i religionen men till skillnad från de andra verken så beskriver han historien fram till den moderna tiden. De andra redogör mer för den tidiga historien och religionens uppkomst. Bland annat beskriver han mer ingående konflikten mellan shia och sunni vilket leder till en större förståelse till varför en splittring har skett. Vidare syns en ny diskurs i inställningen till relationen mellan öst och väst. Författaren skildrar kolonialismen som en bidragande orsak till den västerländska dominansen vilket innebar en kris för islam. På detta sätt har diskursen ändrats då författaren inte längre skriver att islam är en bakåtstävande religion och att dess utövare är obildade. Beskrivningen är istället centrerad till västs kolonialisering som bidrog till islams avstannande utveckling. Dominansen som väst fick över den muslimska världen efter

kolonialismen ligger till stor del till grund för den postkoloniala diskursen och i sin tur orientalismen. Istället för att beskylla islam som religion för att vara outvecklad så får kolonialismen skulden. En diskurs som rör islams utveckling är den som tidigare såg islams utveckling som avstannande. Författaren till detta uppslagsverk beskriver istället de religiösa ledare som var negativt inställda till det som kan kopplas till västerlandet. Men detta var ett svar på den tidigare kolonialismen. Återigen kopplar författaren kolonialismen till vissa religiösa gruppers negativa inställning till det som förknippas med väst. Däremot tillägger han att många grupper är intresserade av väst och den utveckling som sker både vetenskapligt och tekniskt. Islam beskrivs inte längre som en samlad monolitisk grupp av utvecklingsmotståndare utan som flera olika inriktningar med olika syn på väst.

I författarens framställning så fokuserar han på de olika sätten att uppfatta religionen och samhället som stort. Detta skildras i sättet att styra ett land utifrån bland annat en teokrati eller sekulär stat. Diskursens ändring syns dessutom i jämförelsen mellan islam och de andra abrahamitiska religionerna. Författaren nämner där både vilka likheter och skillnader som finns i traditionen och att många berättelser är likartade. Författaren har här till skillnad från de tidigaste verken jämfört Gud med de andra traditionerna där Gud är densamma. På likande sätt beskriver författaren Gud som en barmhärtig förbarmare till i jämförelse med de båda beskrivningarna i Nordisk familjebok där Gud är en strikt österländsk despot. Det finns dock en risk för att vissa ord kan tolkas som värdeladdade i uppslagsverket i form av de islamska rörelserna däribland de rationalistiska mutaziliterna som undertrycktes till förmån för en bokstavstrogen teologi. Här återkommer beskrivningen av att den ortodoxa teologins bokstavstro ställs i motsats till mutaziliternas rationalism. Återigen så ställs ett begrepp i motsats till ett annat. I detta fall är det bokstavstrogen. Utan kontext är begreppet inte lika problematiskt men när det sätts i relation till rationalism så finns det en risk att begreppet får en negativ innebörd. Det ska dock tilläggas att det inte måste vara värdeladdade ord eftersom de uttrycker olika förhållningssätt som finns inom religionen men jag tror att risken finns att det kan uppfattas som värdeladdat. För första gången så framställs de religiösa påbuden *halal och haram* för vad som är tillåtet och förbjudet. Förutom detta så nämns även *hudud* som en del av vissa rättssystem inom religionen. Även om författaren inte förknippar religionen med hududstraff så är det likt Otterbecks beskrivning av utvecklingen under sent 1900-tal. Otterbeck kunde se att jämlikhetsfrågor, förbud och straff ofta blev förknippat med religionen. Författaren beskriver endast detta som omdiskuterat men säger inte att det utförs i

begränsad mängd. Risken med att framställa det så blir att religionen kan ses som annorlunda och underlägset likt en ontologisk diskurs. Den ontologiska diskursen som kommer från Saids beskrivning av orientalen handlar om att framställa islam som något annorlunda eller underlägset men även en beskrivning av religionen utifrån stereotyper såsom omodern eller något exotiskt. Genom att endast beskriva företeelser som förekommer i religionen utan att ge det något sammanhang eller beskrivning så finns det en risk att läsaren kan uppfatta det som generellt för religionen i sin helhet. Andra omdiskuterade delar som blir problematiska utan förklaring är begrepp såsom *jihad* som i detta uppslagsverk nämns för första gången. På samma sätt förklarar inte författaren bakgrunden eller dess utsträckning vilket kan bli problematiskt.

En avslutande diskurs som för första gången får ett större utrymme är kvinnan inom islam. Cato benämner detta i sin avhandling som en jämställdhetsdiskurs. Denna diskurs är en av fyra diskurser som utmärker sig i hans undersökning om islams framställning. Det som Cato fått fram i sin jämställdhetsdiskurs pekar på en värdering som islam var i avsaknad av.¹²⁴ Detta stämmer bättre in på de två första uppslagsverken där kvinnan kortfattat beskrivs som undertryckt genom månggiften. Otterbeck diskuterar detta vidare och menar att kvinnan var mer utmärkande för diskurserna under denna tid likt jämställdhetsfrågan. Skillnaden är att författaren inte beskriver kvinnofrågan problematiskt utan beskriver mest diskussionerna som finns om ämnet. Förmodligen är detta ett svar på den syn där kvinnan anses vara undertryckt mannen även om detta självklart förekommer i vissa fall.

Johan Cato pekar som i sin avhandling på fyra utmärkande diskurser. Dessa är integration, jämställdhet, homogenisering och säkerhet.¹²⁵ Till skillnad från honom så kunde jag inte se någon säkerhetsdiskurs i något av verken vilket är intressant i sig då islam som religion ofta förknippas med säkerhetsfrågor. Detta kan bero på att verken är skrivna fram till 90-talet och även om det fanns brottsliga handlingar som religionen kom att beskyllas för så hade det inte utvecklats till de händelser som präglade 2000-talet och framåt. Homogeniseringsdiskursen handlar om islams framställning som en homogen grupp, ofta med fundamentala värderingar där olika tolkningar inte särskiljs. Även denna diskurs var tydlig i de tidigare uppslagsverken där en ortodox bokstavstro med straffhotelser och en fatalistisk världsåskådning beskrivs som den rätta tron. Medan de ”friare” och förnuftiga

¹²⁴ Cato, Johan.(2012) s. 277-286

¹²⁵ Cato, Johan.(2012) s. 277-286

grupperingarna inte fick någon större påverkan. Homogeniseringsdiskursen är inte lika värdeladdad i de senare verken men den är ändå genomgående där exempel som *hudud* inte beskrivs som en tolkning och att tillämpandet är begränsat.

4. Slutdiskussion

Det jag framförallt tycker är intressant med att skriva en uppsats om framställningen av islam i uppslagsverk är att det inte gjorts i någon stor utsträckning tidigare. Vidare så finns det ingen självklar bestämmelse över hur ett uppslagsverk ska författas vilket gör det extra intressant att undersöka vad författarna väljer att beskriva. Många av diskurserna som jag utgick ifrån i min tidigare forskning och teori har stämt överens med resultatet jag fick. Men det är även de delar som inte var utmärkande i de olika uppslagsverken. Till exempel så finns det en avsaknad av en säkerhetsdiskurs likt den som Cato beskriver vara genomgående för framställningen av islam. Utöver detta så hade Catos integreringsdiskurs ett litet utrymme. Detta beror förmodligen på att när verken skrevs så fanns det inte en lika stor muslimsk minoritet i Sverige som det finns idag.

Jag har i min uppsats valt att inte fokusera på författarna och vilken bakgrund de har till ämnet. Även om det kan vara intressant att se om framställningen ser annorlunda ut beroende på yrke eller erfarenheter till exempel. Det hade säkerligen kunnat bli ett intressant resultat i sig men jag valde att studera texterna utifrån det skrivna språket vilket gjorde att en kritisk diskursanalys passade bra som metod. Beslutet att redogöra för uppslagsverken över tid visade sig fungera bra för mitt resultat då skillnaderna i diskurserna i vissa delar var markanta. Förutom förändringen i diskurserna så var det intressant att se vilka diskurser som var genomgående för uppslagsverken för att se vad som ansetts viktigt att belysa för författarna genom tiden.

I min analys så berörde jag de olika diskurserna som är dominerande i uppslagsverken som jag valt ut. En tydlig trend var homogeniseringsdiskursen som även Cato beskrev i sin avhandling. Religionen blir i de äldre uppslagsverken framställd som en monolitisk religion där den ortodoxa tron är den sanna och alla rättrogne är dess anhängare. De andra minoriteterna hade istället tryckts undan för en mer bokstavstrogen religion menar författarna. I de senare verken handlade det snarare om en beskrivning av en generell religion som alla muslimer utövar, såsom de fem pelarna. Jämställdhetsdiskursen är framförallt utmärkande i Nationalencyklopedin från 1992 där författaren diskuterar frågan om kvinnans ställning men det finns även korta stycken av denna diskussion i de tidigare verken men med en negativ inställning till kvinnors ställning, framförallt på grund av månggiftet. Den postkoloniala diskursen som beskrivits av Edward Saids definition av

orientalism och framförallt den ontologiska diskursen är tydlig i de äldre uppslagsverken där islam ses som en del av något annorlunda och förmodernt. Det är framförallt en religion som inte har någon koppling till Europa utan ses som en strikt och sträng religion för österlandet där det fanns straffhotelser och den fria viljan ansågs vara begränsad. Diskursernas förändring över tid är tydlig. I de tidiga verken är det beskrivningen centrerad till den tidiga historien och religionens teologiska utveckling. I de senare verken läggs en del på historiska förloppen men med en modern historieskrivning. Dessutom beskrivs mer ingående den religiösa utövningen och läran.

Uppslagsverks påverkan på människors uppfattning om islam tror jag är stor, det var en av anledningarna till att jag valde att studera uppslagsverk. Oavsett vilken inriktning eller erfarenhet man har av religionen så kommer texten vara en tolkning av författarens syn på islam. Det är detta som jag i min uppsats har försökt att belysa för att se vilken islam som är typisk för just det uppslagsverket och se hur författarna gör sin egen islam.

5. Käll- och litteraturförteckning

5.1 Källor

Fischier, P, *Nordisk Familjebok, 1:a uppl, 7, Hufvudskål- Kaffraria*. Expeditionen af Nordisk familjebok. Stockholm, 1884

Friesen, Sten von (red.) *Bra böckers lexikon. 12, Irb-Kark*. Bra böcker, Höganäs, 1994

Hjärpe, Jan, *Nationalencyklopedin: islam*,

<http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/islam> (hämtad 2018-05-16)

Moberg, Axel, *Svensk uppslagsbok, 2 (rev) uppl, 14, Högbo-Johansen*, Förlagshuset Norden AB. Malmö, 1950

Zetterstéen, Vilhelm, Karl, *Nordisk Familjebok, 2:a uppl, 12, Hyperemi- Johan*. Nordiskt Familjeboks Förlag aktiebolag. Stockholm, 1910

5.2 Litteratur

Berg, Magnus, *Hudud: ett resonemang om populärorientalismens bruksvärde och världsbild*. Carlssons, Stockholm, 1998

Bryman, Alan, *Samhällsvetenskapliga metoder, 2. (rev) uppl*. Liber, Malmö, 2011

Börjesson, Mats & Palmblad, Eva (red.), *Diskursanalys i praktiken, 1. uppl*. Liber, Malmö, 2007

Cato, Johan, *När islam blev svenskt: föreställningar om islam och muslimer i svensk offentlig politik 1975-2010*, Centre for Theology and Religious Studies, Lund University, Diss. Lund: Lunds universitet, 2012

Frostling- Heningsson, Maria, *Kvalitativa metoder: introspektion, poesi, netnografi, collage och skuggning, 1 uppl*, Lund, 2017

Olsson, Susanne, *Our view on the other: issues regarding school textbook*. 2009-10-29.

Otterbeck, Jonas, "The depiction of Islam in Sweden", *The muslim world* nr. 1-2, Malmö University, Malmö 2002

Otterbeck, Jonas, What is reasonable to demand? Islam in swedish textbooks 2006-08-20.

Otterbeck, Jonas, Diskursanalys. I *Människor och makter: En introduktion till religionsvetenskap*, Svensson, Jonas & Arvidsson Stefan, Högskolan i Halmstad, Halmstad, 2008

Otterbeck, Jonas, *Samtidsislam: Unga muslimer i Malmö och Köpenhamn*, Carlssons, Stockholm, 2010

Said, Edward W, *Orientalism*, Ordfront, Stockholm, 1993

Said, Edward W, *Covering islam: how the media and the experts determine how we see the rest of the world*, Rev. ed., 1. Vintage Books ed., Vintage Books, New York, 1997

Thörn, Håkan, Eriksson, Catharina & Eriksson Baaz, Maria (red.), *Globaliseringens kulturer: den postkoloniala paradoxen, rasismen och det mångkulturella samhället*, Nya Doxa, Nora, 1999

Winther Jørgensen, Marianne & Philips, Louise, *Diskursanalys som teori och metod*, Studentlitteratur, Lund, 2000